

Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığı (Bahar 2007,s.1-68)

KIBRIS'TA ÇANAKKALE SAVAŞ ESİRLERİ VE SAVAŞ DÖNEMİNDE ADADA YAŞANANLAR

GALLIPOLI CAMPAIGNS: TURKISH POWS IN CYPRUS

Ulvi KESER

Dr. Albay, Kara Harp Okulu Komutanlığı, Yabancı Diller Bölüm Başkanlığı

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere savaşa girmesi ve bunun ardından Osmanlı İmparatorluğuna savaş açmasının hemen ardından bütün bu faaliyetlerden uzak kalmış gibi görünen Kıbrıs adası da bir anda kendisine savaşın içinde yer bulur. Kıbrıslı Rumların Enosis mücadelesine karşı koymaya çalışan Kıbrıslı Türkler bir yandan böyle bir mücadele verirken, diğer yandan da Anadolu'ya yardım etme telaşı içindedirler. Tam bu sırada ve özellikle de 1916 Ekim ayından itibaren Kıbrıs adası savaşın çok farklı bir yönüyle de karşılaşır. Çanakkale cephesinde İngilizler tarafından esir alınan Türk askerleri bu tarihten itibaren Kıbrıs'ta Karakol isimli bölgede inşa edilen esir kampına getirilirler. Aynı dönem içinde İngiltere'nin sağladığı altyapı, lojistik destek ve müsaade sonrasında Fransızlar da burada Ermenileri askeri eğitimden geçirmek üzere bir kamp açarlar. Ermeni Doğu Lejyonu'nun Mısırdan sonraki ikinci safhası böylece Kıbrıs'ta başlar. Kıbrıslı Türkler de toplum liderleri vasıtasıyla bir yandan Rumlara karşı mücadele etmeye çalışırken, diğer yandan İngiliz baskılarına ve sıkıyönetim uygulamalarına karşı mücadele verirler ve esirleri kurtarmak için girişimlerde bulunurlar. Aynı günlerde İngiltere ve Fransa'nın adadaki bütün askeri faaliyetleri önce Adana, daha sonra da Taşucu'nda konuşlandırılan 4. Tayyare Bölüğü tarafından yapılan keşif ve istihbarat uçuşlarıyla çok yakından takip edilir. Fransızların Ermeniler için açtığı kamp 1921 yılında Ankara Anlaşmasıyla beraber, İngilizlerin Çanakkale'den getirdiği Türk savaş esirleri için açtığı kamp da 1923 yılında Cumhuriyet ilanıyla beraber kapatılır.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu

SUMMARY

As soon as Otoman Empire took part in World War I, then the British government declared war against Otoman Empire confiscating some warships in England. Meanwhile, the island, Cyprus was supposed to be far away from the war itself, on the other hand, the reality was not so. Not only the British government but French government was also interested in Cyprus. British government established a POW camp in the area named Karaolos, and France established another military camp so as to train the Armenians gathered from all around the world but mostly from Anatolia. British administration collected the prisoners of war mostly captured in Gallipoli in Karaolos camp. Having established French Armenian military camp in the vicinity of Karaolos British POW camp, French history opened a new page for the Legion D'Orient firstly originated in Egypt in 1916. Therefore opening a new training camp for the Armenians in Cyprus was supposed to be the second stage of Legion D'Orient for France. The Armenians trained in this camp by the French officers were all given missions of ambush, reconnaissance, intelligence, and assault in Adana area, as mostly known Cilicia. On the other hand, Turkish Cypriots trying to struggle against Grek Cypriots' efforts on the way of Enosis make another effort to help and supply assistance for Anatolia as well as helping the Turkish prisoners of war captured in Gallipoli by British forces. British POW camp, French Armenian camp, Greek Cypriots's efforts to unite Cyprus with Greece, Turkish Cypriots' efforts to help Turkish people in Anatolia, and to help the prisoners of war in Karaolos are all interwoven in Cyprus, and the daily life turns to be very sophisticated, hazardous, and challenging for Turkish people relating to British pressure and martial law, in particular, subsequent to October 1916. Taking British Prisoner of war camp in Cyprus and French Armenian camp in the same area into consideration, Ottoman administration also tried to take precaution against them and deployed 4. Aviation Company to Adana, and to Taşucu then. The photographs and the intelligence reports taken and gathered by 4. Aviation Company were of great importance for intelligence and the reconnaissance activities in Anatolia. French Armenian camps were all closed just after Ankara Agreement in 1921, and British POW camp was closed down in 1923 subsequent to the foundation of Turkish Republic.

Key Words: Cyprus, World War I, Otoman Empire

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından İngiltere de, Osmanlı İmparatorluğu da savaşın içine girerken savaştan uzak gibi görünen Kıbrıs adası da bir şekilde savaşın odak noktalarından birisi haline gelir. İngiltere'nin Osmanlı hükümeti tarafından siparişi verilen gemilere el koyması ve bu yeni tutumu Kıbrıslı Türkler arasında da çok büyük infiale

neden olur ve Kıbrıs'taki İngiliz Yüksek Komiseri Golld Adams bu durumu hükümetine derhal bildirmek zorunda kalır; (Gürel, 1964:164)

“1. Adadaki bazı Türk gazetelerinde, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu için yaptırmakta olduğu gemileri reddetmesiyle ilgili olarak İngiliz karşıtı yazılar çıkmaktadır. Bunların son derece kötü etkileri olmaktadır. Öyle ki, polis kuvvetleri mensupları arasında sadakatsizlik eylemleri görülmekte ve bu kimseler şiddetle cezalandırılmaktadır.

2. Türkiye'de olduğu gibi Kıbrıs'ta iki Türk partisi var: İttihatçılar (Genç Türkler) ve İtilafçılar. İtilafçılar sayıca daha büyük. Ben bu sonuncuları etkilemeye çalışıyorum.

3. İrfan Bey'in mektubuna verdiğim cevapta Türk gemilerinin Müslüman dünyası tarafından ısmarlanmış bulunduğu İngiliz Hükümeti'nce bilinmediğine emin olduğumu bildirdim”

Golld Adams'ın bu raporunda “İttihatçılar (Genç Türkler)” olarak nitelendirdiği ve pek etkileyemeyeceğini düşündüğü Kıbrıslı Türkler arasında Dr. Esat Bey, Dr. Behiç Bey ve Hasan Karabardak gibi toplum liderleri bulunmaktadır. Söz konusu bu toplum liderleri Çanakkale esir kampının açılması sonrasında İngiliz yetkililerin başını epeyce ağrıttacak olan eylemlerin de içine gireceklerdir.

İngiltere ve Fransa tarafından Çanakkale'ye yapılacak bir çıkartma hareketinde üs olarak kullanılması düşünülen adanın bir başka özelliği ise İngiltere'nin savaşla ilgili olarak burada bir esir kampı açma girişimidir. İngiltere esir kampıyla ilgili çalışmalara girerken Fransa'ya da aynı bölgede askeri tesis yapma konusunda lojistik destek verir. Bunun sonucu olarak aynı bölgede Fransızlar tarafından Ermenilere yönelik olarak askeri tesisler açılır. Böylece Kıbrıs adasında bir esir kampı açmaya hazırlanan İngiltere bununla ilgili olarak sıkıyönetim uygulamalarına da başlar ve İngiliz Yüksek Komiserliği aracılığıyla 4 Haziran 1915'te bir duyuruyla esirlerle ilgili hareket tarzlarını belirler (The Cyprus Gazette, 4 Haziran 1915).

Adanın bütün yeraltı ve yerüstü kaynaklarını çok iyi bilen İngilizler, Mağusa'da gözlerden uzak bir bölgede ve denize kıyısı olan bir bölgede

(ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65), yerleşim merkezinin olmadığı ve köylüler tarafından tarım arazisi olarak kullanılan (ATASE, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62), yeraltı su kaynakları açısından son derece verimli, Kıbrıslı Rumlar tarafından *Caraolos*, İngilizler tarafından *Kraolos* ve *Karaolos* adı verilen bölgede esir kampı açarlar. Karakol bölgesi halen Gazi Mağusa'da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı'na ait Gülseren Askeri Kampı'nın bulunduğu bölgedir. Aynı bölgede 20 Temmuz 1974 öncesinde Rum Milli Muhafız Ordusuna ait bir askeri garnizon bulunmaktadır ve garnizonunun girişinde Rumca olarak "Erkekseniz, gelin alın." şeklinde iddialı ve tahrik dolu ifadeler yazmaktadır. Harekattan sonra Türk askerlerinin eline geçen karargahın girişine bu sefer Türkçe olarak "*Geldik, aldık*" şeklinde bir söz yazılacaktır. Bu bölge daha sonraki dönemlerde Türkler tarafından *Karaoğlu* olarak da adlandırılır. 27 Eylül 1946 tarihinde *Hürsöz* gazetesine bir yazı gönderen *Cahit M. İnce* isimli Kıbrıslı Türk, bölgenin daha önce Kıbrıslı Türklere ait olduğunu, zaman içerisinde bu bölgedeki arazilerin Kıbrıslı Rumlar tarafından satın alındığını ve *Karaoğlu* olarak bilinen ismin Rumlar tarafından dilleri pek dönmediğinden *Karaolos* olarak değiştirildiğini, esasında resmi kayıtlarda buranın isminin *Karaoğlu* olduğunu belirtir ve söz konusu gazete de gerekli düzeltmeyi yapar. Ancak söz konusu bölgeyle ilgili yaygın kanaat isminin Karakol olduğu şeklindedir. Bu bölgede daha sonra İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle birlikte Alman zulmünden kaçan Yahudiler için bir toplama kampı açılır. 1946-1949 döneminde açık kalan bu kamp İngiltere'nin kontrolü altında faaliyette bulunmuş ve Yahudiler dönem dönem bu kamptan o günkü Filistin topraklarına gönderilmiştir. *Monarga* bölgesinde ayrıca 1956-1964 döneminde de İngilizler tarafından kullanılan bir askeri garnizon ve kamp söz konusudur. Aynı bölgede hemen sonrasında Fransızlar da Ermeniler için bir kamp açacaklardır. Çukurova bölgesi ve Toros tünellerinin stratejik önemini gören ve özellikle Ortadoğu konusunda İngiltere ile sıkı bir rekabete girişen Fransa (Gazigiray, 1982: 278) ise Çukurova bölgesinde yaşayan Ermenileri destekliyormuş gibi görünerek daha önce yaptığı üzere sömürge ülkelerinden topladığı askerleri kullanmayı ve etkili propaganda sonucu istediklerini elde etmeyi planlamaktadır. Bunun sonucu olarak da Musa Dağı'ndan, Anadolu'nun farklı bölgelerinden, İngiltere, Fransa, Amerika başta olmak üzere pek çok ülkeden Ermeniler getirilir ve bu insanlar Mısır'ın Port-Said bölgesinde İngiltere'ye ait

kamplara yerleştirilirler. Bu insanlar daha sonra yapılacak sağlık kontrolü sonrasında Kıbrıs'a gönderilmeye başlanırlar. Mağusa'nın Monarga bölgesinde kurulacak Fransız Ermeni Askeri Kampının İngiltere'ye ait askeri garnizonla aynı sınırlar içinde olması (ATASE, K.2680, D.210, F.1-37, 1-63, 1-64, 1-65) ve İngiliz Esir Kampıyla Fransızların kamplarının aynı eğitim alanından istifade etmesi (ATASE, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60, 1-61, 1-62) Fransız-İngiliz işbirliğinin bir sonucudur. Fransa'nın Monarga bölgesinde askeri amaçlı bir kamp açması ve burada Ermenileri eğitmesi konusunda hiçbir itirazı olmayan İngiltere'nin tek tereddüdü ise eli silah tutan Ermenilerle beraber adaya kadınların ve çocukların da getirilecek olmasıdır. Bu konuda İngiliz yetkilileri ikna turlarına çıkan Fransız yetkililer sonuç olarak ikna etmeyi başarırlar ve kadınlarla çocuklar da bu kampa getirilmeye başlanırlar. Adanın kuzeyinde askeri kamp kurulabilmesi amacıyla İngilizlerin müsaade etmesi sonucu Ermeni kamplarını açmakla görevlendirilen *Albay Louis Romieu* da 4 Eylül 1916 tarihinde Kıbrıs'a gider ve kamp yerini tespit eder. Buna göre tarım arazilerinin üzerinde kurulan ve yer altı kaynakları açısından kamplar için sıkıntı yaratmayan, gözlerden uzak, İngiliz Esir Kampına yakın, meskun bölgenin dışında (ATASE, K.2680, D.210, F.1-59, 1-60) ve Mağusa'ya da yaklaşık 24 kilometre uzaklıkta (ATASE, K.2680, D.210, F.1-37,1-65) bir yer bulunur.

Monarga, Gazi Mağusa'ya bağlı küçük bir köydür ve bugün *Boğaztepe* olarak bilinmektedir. Köyün ilk sakinleri Kıbrıslı Türkler olmakla birlikte özellikle 1964 sonrasında Rumlar da köye yerleşmeye başlarlar. Öte yandan 21 Aralık 1963 sonrasında Rumların *Akritas Planı* çerçevesinde *Megali İdea*'yı gerçekleştirmek amacıyla Türklere yönelik saldırıları artmaya başlayınca köyde de huzur ve emniyet kalmaz. Bu tarihe gelindiğinde köyde 63 Türk ve 17 Rum yaşamaktadır. Bölgedeki kampın Rum Milli Muhafız Ordusu tarafından kullanılmaya başlamasıyla beraber Türk aileler de 11 Haziran 1964 tarihinden itibaren köyü terk etmeye başlarlar. Köyün yaklaşık 150 yıllık geçmişinde üç ayrı dönemde askeri nedenlerle kamplar kurulmuştur. Bu kamplardan birincisi 1916 yılından itibaren faaliyete geçen Ermeni Kampıdır. 15 Kasım 1916 tarihinde *Başbakan Briand*'ın direktifleriyle (Akyüz, 1988:180) daha önce Mısır'da kurulan (Koçaş, 1967:237) Ermeni Doğu Lejyonu böylece bir kere daha tesis edilir (Genelkurmay Başkanlığı, 1966:46). Kıbrıs'ta Ermenilerin eğitilmesine yönelik olarak açılan bu kampların

kurulmasıyla ilgili olarak ayrıca *Doğu Lejyonu Talimatnamesi* hazırlanır (Milliyet, 21 Haziran 1992). Çukurova bölgesinin kendilerine verileceği sözüyle 5000-6000 Ermeni'den oluşan *Doğu Lejyonu* (Jaeschke, 1991:45) veya bölgede yaşayan Türklerin deyimiyle “*Ermeni İntikam Alayı*” (Sonyel, 1972:43) adlı Fransız üniforması giymiş bu “*Türk vatandaşlarıyla*” (Olca, 1981:XXIII) birlik başlangıçta 1 Suriye Bölüğü, 3 Ermeni Taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve yarım 37 milimetrelik top bölüğünden oluşmaktadır (McCarthy, 1998:232). 10 Aralık 1918 itibarıyla Ermeni Lejyonu'nun kadrosunda 63 subay (54 mevcut), 4912 er (4298 mevcut) ve 750 Suriyeli Ermeni vardır. Kadroda görünen ancak mevcutta bulunmayanlar ise Kıbrıs'taki Ermeni Kampında eğitimde bulunanlardır.

Bu Ermeni Kampıyla ilgili olarak aynı dönemde *Taşucu*'ndan havalanan 4. Tayyare Bölüğüne mensup uçaklar vasıtasıyla istihbarat ve keşif faaliyetleri de yapılır; (ATASE, K.2680, D.210, F.1-24, 26 ve 27)

“...*Monarga mevkiinde öteden beri mevcut ordugahta beş bin kadar Ermeni askeri vardır. Bir miktar Fransız zabitan ve küçük zabitanı tarafından bunlara muallimlik edilmektedir. Bu Ermenilerin İskenderun, Dörtyol, Suriye taraflarından getirildiğini akdemce Mersin'de yakalanan casus Selim söylemişti.*”

Kıbrıs adasını da içine alacak şekilde bölgede uçuşlar yaparak keşif ve istihbarat raporları hazırlayan, esir kampı ve Ermeni Askeri Eğitim Kampının bulunduğu bölgeyle ilgili hava fotoğrafları çeken 4. Tayyare Bölüğü ilk etapta *Üsteğmen Mithat Tuncel* komutasında görev yapar. Birliğin ilk konuşlandığı yer ise Adana-Mersin sınırında ve dağlık bir bölgede bulunan *Gülek Boğazı*'dır. Ancak eldeki uçakların teknik kapasitelerinin o dönemin imkansızlıkları içerisinde Gülek bölgesinden havalanarak Kıbrıs üzerinde uçuşlar yapması ve tekrar geriye gelmesi neredeyse imkansız olduğundan birlik karargahı Silifke yakınlarındaki *Taşucu* denilen bölgeye taşınır.

İngiltere'nin müsaadesi ve lojistik desteğinin alınmasının hemen ardından Monarga (ATASE, K.2680, D.210, F.1-24), *Dokuzevler bölgesi* ve Lefkoşa'da toplam 3 Ermeni Kampı faaliyete geçer. Fransızlara ait bu kampın istihkamla ilgili bütün yapım, onarım ve bakım işlerini Kraliyet İstihkam Birliği'nden *Yüzbaşı E. H. D. Nicolles* üstlenir. *Yüzbaşı R. E.*

Nicholles bir istihkam subayı olup Fransızların Ermeniler için açtıkları kampın tesisi sırasında her türlü desteği sağlar, ayrıca bu kampta bulunan Arap ve Suriye asıllıların bu bölgede Ermeni kamplarının inşaatında çalışmalarına müsaade eder, kendi birliğini de bu göreve seferber eder. Kıbrıs'ta yaşayan Rum, Türk ve Ermeni toplumunun liderleriyle Ermeni Patriği'nin ikna edilmesi konusunda bir hayli zorlanan Fransızlar, kampın Türkiye'ye karşı kullanılacak askerlerin eğitimi için tesis edileceğini belirterek öncelikle Rumları, daha sonra da bu kampların çok gizli olarak faaliyet göstereceklerinin belirterek Kıbrıs'taki Ermeni cemaatinin lider kadrosunu da ikna ederler. Fransızların açtıkları bu kamplara ayrıca Kıbrıs'ta özellikle bakır madenlerinde çalışan, Mağusa surlarının tamir edilmesinde ve Kıbrıs'tan askeri gemilerle nakledilen kerestelerin gemilere yükletilmesinde kendilerinden istifade edilen ve o güne kadar İngiliz esir kamplarında tutulmakta olan Suriyeliler ve Iraklı Araplar da alınır. Bu işleri yapanlar arasında ayrıca Türk savaş esirleri de vardır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde bol ormanlarla kaplı olan Kıbrıs adası bu fiziki özelliği nedeniyle de İngilizler için bir avantaj yaratacak ve İngilizler adada bolca bulunan kerestelik ormanlardan istifade yoluna gidecektir. Özellikle savaşın *Kanal Harekatı* safhasında çok büyük kereste ihtiyacıyla karşılaşan İngiltere bu ihtiyacını Kıbrıs vasıtasıyla temin etmeye çalışır; ancak bilinçsizce yapılan orman kesimleri sonucunda bölgenin ağaçsız kalması ve daha sonra bu bölgelere yeni ağaç dikilmemesi sonucunda doğal olarak bundan iklim de etkilenir ve ada üzerine düşen ortalama yağmur miktarında gözle görülür bir düşüş kaydedilir. Yeterli yağmur yağmaması sonrasında karşılaşılan en büyük problem ise su kaynaklarının kuruması ve susuz kalan pek çok köy halkının başka yerlere veya ada dışına göç etmek zorunda kalmasıdır. Fransızlar da bu kampların kurulması ve faaliyetlerinin çok sıkı kurallarla çerçevesinde devam edebilmesi için azami gayreti gösterirler ve kamp içinde kiliseden hapisaneyeye kadar çok farklı tesisler kurarlar. Bugün söz konusu bölgede Fransızlar tarafından Ermeniler için inşa edilmiş kiliseler, karargah binaları ve kurallara aykırı davranan ve ağır suçlar işleyen Ermeni lejyonerlerin kapatıldığı mağaradan bozma hapisane hala sağlam vaziyettedir.

Ermeni Kampının burada kurulmasının bir sebebi de Anadolu'daki Ermeni isyanlarında kullanılacak silahların *Mağusa-Dörtyol* güzergahıyla gönderilmesidir (ATASE, K.531, D.2075, F.4.). Demiryolu ve denizyolu

açısından ulaşım imkanının iyi olması, askeri açıdan çıkartma faaliyetlerine uygun olması, bölgenin doğusunda deniz (ATASE, K.2680, D.210, F.1-77), diğer taraflarının da Rum köyleri ile çevrili ve güvenli bir bölge olması, bölgenin muhtemel bir Alman veya Türk saldırısına karşı sahil topları ile donatılmış olması ve belki de en önemli sebep olarak kampın İngilizlere ait askeri savaş esirleri kamp bölgesi içerisinde kalarak kolayca kamufle edilebilmesi başlıca sebepler arasında gösterilebilir (ATASE, K.2680, D.210, F.1-86).

Esir Kamplarının Kurulma Hazırlıklarının Başlaması

Fransızların Ermenileri yetiştirmek ve daha sonra Anadolu'da Türklere karşı savaştırmak için açmayı planladığı bu kamptan ve İngilizler tarafından Türk savaş esirleri için Karakol bölgesinde kurduğu bu kamp inşaatından zarar görenler ise burada hayatlarını tarımdan kazanan köylüler ve çiftçiler olur. Bölgede kampların açılması konusundaki hazırlıkların fiiliyata dökülmesiyle beraber tarım yaptıkları arazileri ellerinden alınan ve askeri bölge olduğu iddiasıyla kendi arazilerini girmeleri yasaklanan köylüler olan bitenin farkında olmasalar da derhal resmi makamlara müracaat edip topraklarının geri verilmesini veya kendilerine tazminat ödenmesini talep ederler; ancak bütün bu çabaları boşa gidecektir. Öte yandan İngiliz askeri yetkililerinin bölgedeki faaliyetleri öylesine gizli ve sessizce yürütülmektedir ki Mağusa'nın en üst mülki amiri olan *Mağusa Kaza Komiseri* bile çevresinde ne olup bittiği konusunda habersiz durumdadır ve öğrendikleri de sadece gayri resmi yollardan olmuştur. Toprakları ellerinden alınan ve ortada kalan Rum ve Türk köylülerin topraklarıyla ilgili şikayetlerinin yavaş yavaş ortaya çıkması sonrasında Karakol bölgesinde bir takım hareketlenmeler olduğunu fark eden *Mağusa Kaza Komiseri*, *Kıbrıs Genel Valiliği* ve Mağusa'daki askeri yetkililere 15 Eylül 1916 tarihinde "*Hizmete Özel*" bir yazı göndererek sözü edilen bölgede neler olup bittiğini öğrenmeye çalışır (HNÖA).

"Geçtiğimiz üç hafta içerisinde Kraliyet Alayı'na bağlı subaylar tarafından Mağusa'nın yaklaşık bir buçuk mil kuzeyinde bir takım çalışmalar yürütülmekte, bu bölgede kulübelere inşa edilerek dikenli tel çekilmektedir. Gayri resmi olarak öğrendiğime göre burası Türk savaş esirleri için esir kampı olacaktır..."

Türk esirleri için inşaatına başlanan kampın başlangıçta ne olacağını kestiremeyen bölgede yaşayan Kıbrıslı Türk köylüler bunun askeri bir tesis olacağını anlaşılmaması ve buraya esir askerlerin getirileceğinin öğrenilmesi üzerine Kıbrıs'a getirilecek esirleri konuşmaya başlarlar (Kıbrıs Postası, 1 Kasım 1986). Mağusa bölgesinde ortaya çıkan bu olağanüstü faaliyetler bölgede bir şeylerin olacağı ihtimalini ortaya çıkartmakla beraber yine de Kıbrıslı Türkler ne olup bittiğini tam olarak anlayamazlar. İngilizlerin esir kampı inşaatı faaliyetini gören Kıbrıslı Türklerden *İbrahim Kalliga* da ne olup bittiğine anlam veremeyenler arasındadır (Kıbrıs Postası, 6 Kasım 1986).

“Sene 1914. Mağusa Kapısı'ndan başlayarak Karpaz yolu boyunca “T” şeklinde tahtalar dizildi. Ortadaki rivayet, buraya karargah kurulacağı, icabında esirlerin burada barındırılacağı şeklindeydi. Tabii, harp başlamıştı. Zamanımıza kadar görülmemiş vapurlar kereste yüklü olarak gelmekte idi. Liman boydan boya kereste idi. Ben de arabamla Karakol'a kereste taşıyordum. İnşaat süratle başlamıştı. Ameleler, memurlar artık haşır neşir olarak çalışıyorlardı. Başlangıçta avlu ve bir de tek katlı avlu(ev), 7 oda yapıldı. Her bir avluya 9 veya 12 olmak üzere yapılan barakanın uzunluğu 45 ayaktı. Üst tarafta iki avlu için bir tahtadan cami yapıldı. Tek bir cami de 7. barakaya yapıldı. Bunların hepsi şimdiki deniz fenerine kadar uzanmakta idi. Bunların yapılması epeyi uzun sürdü. Müthiş bir haber duyuldu; Türk esirleri gelecekti. Çok geçmeden vapurlar limana girmişlerdi. Esirler altışar olarak sahilden yaya olarak kampa sevk ediliyorlardı. Esirlerin gelmelerinden az önce bizlerin kampa girmemizi yasak ettiler. Orada sadece bir-iki kişi alıkonulmuştu ki, onlardan sağ olan yoktur. ”

İngilizler Kampın inşaatını süratle tamamlamaya çalışırken kampta esir hayatı yaşayacak olan Türk askerleriyle anlaşabilmek için tercüman aramaya da başlar; ancak bundan maddi kazanç beklentisi içerisinde olanlar da vardır. Bu konuyla ilgili olarak *Mağusa Kaza Komiserliği*'ne 21 Eylül 1916 tarihinde bir mektup yazan Arap asıllı bir sağlık görevlisi bu kampta tercüman olarak görev yapabileceğini belirtir (HNÖA). Ancak bu müracaata iki gün sonra verilen cevapta hastanede doktorların mesailerinin insan sağlığıyla ilgili olarak klasik manada sabah 08.00 ila akşam 17.00 gibi bir mesai çizelgesi içerisinde yapılamayacağı ve doktorların mesaisininin 24 saate yayıldığı belirtilerek bu doktorun esir

kampında tercüman olarak çalışmasına müsaade edilmez (HNÖA). Kampta ilk görev yapmaya başlayanlar ise Rum ve Ermeni doktorlardır. Bu doktorların Türk esirlere karşı tutum ve davranışları son derece kaba ve serttir. Bu yüzden Türk esirlerinin kampta en çok şikayet ettikleri konuların başında yedikleri berbat yemekler alırken, ikinci sırada da bu doktorlar vardır. Kampta görev yapmak ve buradan maddi kazanç sağlamak isteyenler sadece Arapça bilenler değildir. Ekim 1916'dan itibaren faaliyete geçen esir kampın yanında açılan 24. *İntimo* isimli askeri kışladaki yaklaşık 2000 civarında İngiliz askeri (ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-31), *Karakol* bölgesindeki kampın güvenliğinden sorumlu olan 500 kişilik İngiliz birliği (ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3, 24 ve 31) ve buradaki sivil personel göz önüne alınca yaklaşık 5000-6000 civarında insanın bulunduğu bu kadar büyük bir askeri garnizondan menfaat sağlamak ve para kazanmak düşüncesindeki tüccarlara ve ticaret adamlarına da yeni bir fırsat doğar. Ayrıca aynı garnizon içerisindeki Fransızlara ait Ermeni Kampı da dikkate alınca savaş döneminde fahiş fiyatla ve karaborsa olarak mal satmak isteyen tüccarlar da kampa akın etmeye başlarlar. 22 Eylül 1916 tarihinde *Mağusa Kaza Komiserliği*'ne bir yazıyla müracaat eden para kazanma sevdasındaki *G. Michaididis* isimli Rum bir avukat da kendi mesleğinden tamamen farklı bir konuda bu bölgede oluşan yeni potansiyelden maddi çıkar beklentisine girer ve esir kampında kantin çalıştırabilmek için müsaade ister (HNÖA). Ancak kamp komutanı bu talebe pek sıcak bakmaz ve başka müracaat sahiplerinin de bulunduğunu ifade eder. Bu arada bir yandan kamp kurma hazırlıkları bütün hızıyla devam ederken, bir yandan da personel tamamlanmaya çalışılmaktadır.

Öte yandan bu dönemde Kıbrıs adası, savaşın dışındaymış gibi görünse de yaklaşık 11000 Rum değişik görevlerde, doğrudan olmasa da savaşa katılmışlar (ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-31) ve müttefiklere destek olmuşlardır (ATASE, K.531, D.2076, F.5). *İngiliz Yüksek Komiseri Sir Binbaşı John E. Clauson* imzasıyla Kıbrıs'ta 26 Ağustos 1916 tarihinde ikinci bir duyuru daha yapılır ve sıkıyönetim kanunlarına bağlı olarak her türlü silah alım satımı, bulundurulması ve taşınması yasaklanır (The Cyprus Gazette, 2 Aralık 1916). Öte yandan yakın zamanda gelmeye başlayacak olan Türk esirlerin ne şekilde adaya getirilecekleri ve esir kampına kadar güvenlik içerisinde nasıl nakledilecekleri sorusu İngilizlerin başını ağrıtmaktadır. Kamp Komutanı tarafından Mağusa

Komiserliği'ne gönderilen “Gizli” ibareli, “Türk savaş esirlerinin gelişi” başlıklı ve 11 Ekim 1916 tarihli yazıda esirlerin adaya muhtemelen Ekimin 15-20'si arasında gelecekleri ve sayının yaklaşık 3000 civarında olacağı bildirilir (CEÖA). Bunun için bölgenin sivil halktan arındırılması ve esirlerin indirilmesini ve kampa gelişini engelleyecek her türlü durumun kontrol altına alınması konularında hazırlıklar yapılır. Burada İngilizleri asıl tedirgin eden konu Mağusa'da karaya ayak basacak olan esirlerin indikleri noktanın *Othello Kulesi* yakınlarında olması ve söz konusu kulenin bulunduğu bu yerin Mağusalı Türklerin büyük bir çoğunlukla yaşadıkları “*Surlariçi*” denilen bölgede bulunmasıdır. Nitekim bu endişenin sonucu olarak ilk etapta getirilecek olan Türk esirlerinin esir kampına götürülmesi sırasında sıkıntı çekeceklerini tahmin eden yetkililer bunun sadece askeri tedbirlerle olamayacağı düşüncesiyle Liman Başkanlığı ve Polis Teşkilatı başta olmak üzere pek çok resmi kurum ve kuruluştan da yardım isterler. Bölgedeki Kıbrışlı Türklerin esirlere yoğun ilgi göstereceğinden çekinen ve muhtemel meraklı bakışlardan tedirginlik duyan İngiliz idaresi esirlerin adaya ayak bastığı andan kampa götürülüşlerine kadar olan sürede esirlerle mahalli halkın irtibatını mümkün olduğunca kesmeye gayret eder.

26-29 Ekim 1916 tarihleri arasında Mağusa'ya getirilen ve buradan Karakol bölgesine sevk edilen Türk savaş esirlerinin sayısı 215 olmasına rağmen daha sonra adaya getirilen Türk savaş esirleriyle beraber kampta 3000 civarında esir toplanır. Bu kampa 1923'e kadar geçecek altı yıllık sürede değişik sayıda esir getirilmeye devam edilecektir. Kampta bu süre içerisinde kalmış ve daha sonra başka esir kamplarına nakledilmiş olanlar da dahil olmak üzere yaklaşık 7000-10000 civarında esir kalır. Bu konuyla ilgili olarak *4.ncü Ordu Komutanlığı*'na bağlı *4.ncü Tayyare Müfrezesi*'nce yapılan istihbarat ve keşif uçuşlarında değişik bilgiler bulunmaktadır (ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3, 24 ve 31).

“Osmanlı üserası Mağusa'ya bir çeyrek mesafede şimalde barakalarda oturuyorlar. İki üç bin kişi kadardırlar. Barakaların etrafi tel örgülerle kapalıdır. Mağusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye Ordugahı kema fi's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bazısı adadan bir başka mahalle nakledilmiştir. Elyevm yalnız 3000 kadarı kalmıştır. Üsera ile beş yüz kadar muhafız İngiliz askeri vardır.”

İki ayrı grup halinde ve İngiliz savaş gemilerinin sağladığı güvenlik çemberi içinde Mağusa'nın *Othello Kulesi* bölgesine yanaşan gemilerden inen Türk esirler sıkı güvenlik tedbirleri arasında ve Mağusalı Türklerle konuşmalarına müsaade edilmeden Karakol bölgesindeki esir kampına getirilirler. Bu arada İngiliz askerlerinin uyguladıkları güvenlik tedbirleri o kadar sert ve sıkı olur ki İngilizler o gün Kıbrıslı Türklerin limana girişlerini yasaklar ve çalışmalarına müsaade etmezler (Kıbrıs Postası, 1 Kasım 1986). Türk savaş esirlerinin adaya getirildiklerini görenlerden birisi de *Pembe Hasan* isimli Kıbrıslı bir Türk'tür(Kıbrıs Postası, 5 Kasım 1986).

“Şimdiki limandan karaya çıkarılmışlardı. Zavallılar yaya olarak, askerlerin nezareti altında Karakol'a götürülmüşlerdi. Bizler o zaman çarşaflyydık. İyice örgütlenerek hisarlara çıkmıştık. Hıçkırıklar etrafi kaplıyordu. Kendilerini unutarak bizleri teselli ediyorlardı. 'Ağlamayın anneler, yakın vakitte kurtulacağız' diyorlardı. Üstlerinde parça parça elbiseler vardı. Karakol'a yerleştirildikten az sonra aralarında ölenler olmuştu. Hemen hemen her gün bir iki tabut bayraklarla örtülü olarak şimdiki mezarlığa götürülüyordu. Bizler Akkule'ye çıkar, hazin hazin giden cenaze alayını seyrederdik. Bazen kendilerini görmemize izin verirlerdi. Bu da ekseriyetle bayramlar da olurdu. Erkeklerimizle gider ve tellerden hikayelerini dinler, oyunlarını seyrederdik. Bu günlerde bizlere kendi elleriyle yaptıkları eşyalardan hediye ederlerdi. Evdeki yılan da onlara aittir. Yılanlar, tespihler, sigara tablaları yaparlardı. Yedikleri zeytinlerin çekirdeklerini dahi atmazlar, tespih yapıp izinli olarak camiye geldiklerinde bize dağıtırlardı. Bayramlarda genellikle "Ağlamayın anneler, yine gideriz. Dinimiz uğruna şehit düşeriz." diye başlayan bir türkü çağırırlar, bizleri ağlatırlardı.”

Esirlerin gelmesinin ardından Kıbrıslı Türklerin duaları artık sadece Anadolu için değil ayrıca bu Türk savaş esirleri içindir(ATASE, K.2680, D.210, F.1-24, 26 ve 27).

“...Kıbrıs'taki İslamların daimen bizim muvaffakiyetimize duacı buldukları ve fırsat zuhurunda bizim tarafa gelmek istedikleri ve ancak sıkı bir inzibat ve hafîye teşkilatı hasebiyle kımıldamağa imkan bulamadıkları ve adada ekmeğin okkası dört kuruş ettiği merkum Hüseyin'in cümle-i ifadatından bulunduğu ma'ruzdur.”

Ancak İngilizler tarafından alınan her türlü güvenlik tedbirine rağmen *Surlariçi*'nde yaşayan Kıbrıslı Türklerin Türk esirlerini görebilmek için bölgeye akın etmeleri sonucu ilk gün çıkan karışıklıkta bir askeri araç devrilir ve iki Türk esir daha ilk günden hayatını kaybeder. Bu dönemde Mağusa'da ve kasabanın hemen doğusundaki ağaçlıklar arasındaki ordugahta 2000 kadar İngiliz askeri ve *Mağusa Kalesi*'nin sahil cephesinde de büyük çaplı sahil topları vardır (ATASE, K.2680, D.210, F.1-24, 26 ve 27). İngilizler her ne kadar Kıbrıs adasını savaşın dışında tutmaya çalışsalar da muhtemel bir Alman saldırısına karşı tedbirli davranmaktan kaçınmazlar. Adadaki askeri karargah ve ordugahların neredeyse tamamı Mağusa bölgesinde bulunduğundan muhtemel bir saldırıya karşı azami tedbirler de bu bölgede alınır. Mağusa limanında her ihtimale karşı savaş gemileri bekletilir, ayrıca Mağusa ve Karakol bölgesi arasında nispeten daha küçük iskele ve limanlar yapılmaya başlanır. Adanın bu tarafında hummalı bir faaliyet göze çarparken başta *Lefkoşa, Larnaka, Limasol* ve *Girne* olmak üzere diğer kaza merkezlerinde ise neredeyse hiçbir olağanüstü durum söz konusu değildir. Bu bölgelerdeki sessiz ve monoton ortam savaşın sonuna kadar devam eder. Bunun tek istisnası keşif ve istihbarat uçuşlarına çıkan *4. Tayyare Bölüğü* mensuplarına 1917 yılı içinde Lefkoşa civarında uçaksavarla taciz ateşinde bulunulmasıdır.

Çanakkale cephesinden getirilen ilk Türk savaş esiri kafilesi er, onbaşı ve çavuşlardan oluşmaktadır ve aralarında birkaç başçavuş haricinde İngilizler tarafından istihbarat konusunda bilgi alınabilecek türden üst düzey rütbeli personel bulunmamaktadır (ATASE, K.3435, D.14, F.26-2). Bu kampta kaldığı tespit edilen üç başçavuştan 10413 esir numaralı *Hacı A.Mehmet Emin* 8 Mart 1920 tarihinde hayatını kaybetmiştir. Aynı şekilde kampta 4 Şubat 1919 tarihinde hayatını kaybeden 6387 esir numaralı başçavuş ise *Ahmet Ömer*'dir. Esir kampında bulunduğu tespit edilen üçüncü başçavuş da 21 Temmuz 1919 günü hayatını kaybeden 9630 esir numaralı *Mustafa Hasan Hüseyin*'dir. Her üç başçavuşun da nasıl öldükleri konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca bu üç astsubayın kimlikleri bilinmesine rağmen şehitlikte hangi mezarlarda yatmakta oldukları da tespit edilememiştir. Öte yandan 3 Kasım 1919 tarihli *Doğruyol* gazetesinde çıkan haberde ise Anadolu'ya ve esir kampındaki Türk askerlere yardımcı olabilmek için *Lefkoşa Türk Derneği* tarafından organize edilen farklı kültürel etkinlikler sonrasında

toplanan paraların bu yolda kullanılması üzerine esir kampında bulunan 11 Türk başçavuşun teşekkür mektubu yazdıkları belirtilmektedir. Bu astsubayların kimler oldukları ve daha sonra nereye gittikleri ise bilinmemektedir.

Çanakkale'den getirilen Türk savaş esirlerinin yanı sıra bu kampta ayrıca 4. Ordu Komutanlığı'nca Kıbrıs adasında cereyan eden askeri faaliyetleri ve adanın son halini görüp bilgi toplamak üzere kayıklarla *Taşucu*'ndan adaya gönderilen ve yakalanarak diğer esirlerin yanına konulan üç asker de vardır (Hava Kuvvetleri Komutanlığı, 1951; 185). Bu üç denizci askerin kimlikleri de bilinmemektedir. Bu arada Türk arşivlerinde Kıbrıs'ta esir düşerek şehit olduğu belirtilen tek bir kişiden söz edilmektedir. Bu kişi 1921 yılının Temmuz ayında şehit düştüğü bilinen ve makineci olarak görev yapan *Yüzbaşı Sudi Efendi*'dir. İstanbul Beşiktaş'ta bulunan Deniz Müzesi'nden alınan bilgiye göre *Yüzbaşı Sudi Efendi* gizli bir görevle ilgili olarak Karadeniz'de tebdili kıyafet içerisinde kendisinden istenilen vazifeyi yerine getirmeye çalışırken bölgede faaliyette bulunan Rumlar ve Yunanlılar tarafından teşhis edilir ve derhal İngiliz askeri yetkililerine bildirilir. Karadeniz'de bir gemide tutuklanan *Sudi Efendi*'nin hangi sebeple ve nasıl Kıbrıs adasına gönderildiği ise belli değildir. Bu esir kampında bulunan bir diğer Türk esir ise *Kıbrıslı Hasan Hilmi Bey*'dir. Esir kampında ayrıca iki ayrı *Şevket Bey* bulunmaktadır. Bunlardan birisi diğer üç doktorla beraber kampta görev yapan *Doktor İsmail Şevket Bey* olup diğer kişiden tamamen farklıdır. Diğer *Şevket Bey* ise bir Türk esirdir ve kampta bir süre İngilizler tarafından inşa edilen ahşap caminin imamlığını da yapmıştır.

Öte yandan kampın 1923 yılına kadar açık olduğu dönem içerisinde kampı ziyaret eden Kıbrıslı Türklerden bazıları kendi akrabalarını görmek arzusundadırlar. Bu durum kampta başka Kıbrıslı Türkler de bulunabileceği ihtimalini ortaya çıkarıyorsa da bugüne kadar *Hasan Hilmi Bey* dışında başka bir Kıbrıslı Türk'e rastlanmaz(Erol Oklar, 2002).

“Babam 1800'lü yılların sonunda doğdu. Lübnan'a da kendisi gitti. Gittiği yer Osmanlı İmparatorluğu topraklarında olduğu için kendisi orada postacı olarak çalışmaya başladı. Savaş patladığında da doğru

Mekke'ye giderek Galip Paşa'nın emrine girdi...Babam çöllerde perişan olur. Su yoktur, yiyecek yoktur. Açlıktan üzerlerindeki kayışları ve kemerleri çiğneyip yemeye başlarlar. Araplarla girdikleri bir çatışmada ayağından yaralanır ve Araplar kendisini esir alırlar. Araplar o kadar acımasız ve zalimdirler ki esir düşen Türkler "Bizi İngilizlere teslim etseler de kurtulsak." demeye başlarlar. Eh babam Kıbrıslı, anası da burada, babası da burada. İngiliz askerleri de haliyle müsamaha gösterirler. Savaş bitip Kıbrıs'taki esir kampına getirildikten sonra yapılan anlaşmalar da neticelenince babamı da serbest bıraktılar tabii İngiliz idaresi. Ondan sonra babam hiçbir yere gitmedi. Daha sonra Mağusa limanında çalışmaya başladı. Çalışmayı da çok severdi. O yüzden 'Gel seni İngiliz uyuğuna geçirelim. Hem maaşın artar, hem de rütben yükselir. Yoksa rütben başka türlü yükselmez.' dediler. Katiyen kabul etmedi. 1954 yılında vefat edinceye kadar da bu şekilde yaşadı."

Çok zor şartlar altında hayatta kalmaya çalışan, pek çok kısıtlamalarla hayatları çekilmez hale gelen Türk esirlerin bir kısmı özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın son döneminde, Süveyş bölgesinde konuşlandırılan İngiliz askeri birliklerine gönderilecek olan kereste ve lojistik malzemenin *Mağusa Limanı*'ndan gemilere yükletilmesinde de görev alırlar. Özellikle *Mağusa* bölgesindeki askeri faaliyetleri yakından takip etmek üzere başlatılan hava keşif uçuşlarında İngilizlerin değişik askeri maksatlarla esir kampının bulunduğu *Monarga* ve *Mağusa* yakınlarındaki diğer ordugahlarıyla ilgili olarak malzeme nakli ve malzeme getirilmesiyle ilgili olarak 5000-6000 gross tonluk buharlı nakliye gemileri kullandığı görülmektedir (ATASE, K.2680, D.210, F.1-6, 29, 37, 38, 43, 50, 51, 53, 75, 77, 88).

Geniş bir arazi üzerinde tel örgülerle çevrilmiş barakalardan oluşan kampın güvenliği İngiliz askerleri tarafından sağlanmaktadır. Esirler için yapılan barakalar her sırada dokuz veya oniki baraka bulunacak şekilde üç sıra halinde yapılmıştır. Söz konusu barakaların her birisi dokuz metre genişliğinde olup onbeş metre uzunluğundadır. Esir kampı, *Karakol* bölgesinin güney batısında bulunmaktadır. Esir kampında esirler için yapılan barakalar kamp yerinin batısından geçen yoldan başlayarak halen deniz fenerinin bulunduğu noktaya kadar devam eder. Ancak kampın yeni açılması sebebiyle esirler daha ilk günden pek çok sıkıntılarla karşılaşır. Bu sıkıntılardan kurtulabilmek veya ihtiyaç duydukları

ekmek, zeytin gibi yiyecekleri veya yatak, yorgan, battaniye gibi bir takım malzemeyi temin edebilmek için en iyi fırsat ise çalışmak için kamptan dışarı çıkartıldıkları zamanlardır. *Mağusa Limanı*'ndan yükleme yapmak için esir kampından çıkarılan Türk esirler bu fırsatı değerlendirip kampta zeytin çekirdeklerinden tespihleri, tahtadan sigaralık gibi küçük eşyayı da hatıra olarak civarda yaşayan Kıbrıslı Türklere verirler. Bu şekilde esirler tarafından el emeği olarak yapılan iki küçük hatıra eşya halen *Gazi Mağusa*'da *Hüseyin Nafi Bey*'de bulunmaktadır. Dedesi *Mehmet Nafi Mustafa Bey*'e Türk savaş esirlerine gösterdiği yakın ilgi ve yardımlarından dolayı hediye edilen bu iki sigaralığın üzerinde de Çanakkale ve Anadolu'yu gösteren haritalar bulunmaktadır. *Mehmet Nafi Mustafa Bey*'in adına ay yıldız, fors ve sancak işlemeleriyle süslenen sigaralıklarda diğer pek çok el işinde olduğu üzere vatan hasretini ve vatan sevgisini gösteren sözler mevcuttur(HNÖA).

“Anadolu aşkı, vatan aşkı, memleket sevgisi bir başkaymış bu esir Türk askerlerinde. Yaptıkları kaşıklıkların üzerine, sigaralıklara hep Anadolu'yu işlemişler. Bu dedeme verdiklerinde de Çanakkale haritası var bir tarafında. Öbür yüzüne de Anadolu haritası işlemişler. ‘Ey vatan, güzel vatan.’ diyerek.”

Türk esirler tarafından yapılan bu küçük el işi sigaralık, tespih, kaşık gibi ürünlerden bir kısmı günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Halen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin değişik bölgelerinde yaşayan ailelerin evlerinde bu döneme ait bu eşyalardan bulunmaktadır. Bu hatıra eşyalardan birisi ise 1904 Kıbrıs doğumlu *Hamide Akil*'e verilen süslemeli bir mermer parçasıdır (Ertuğ, 1988:14). Türk savaş esirleri tarafından yapılan bu mermer parçasının üst kısmında “*Hattad Üstad*”, ortasında ise “*Bismillahirrahmanirrahim*” ve “*İnnehu min Süleymane ve innehu*” ifadeleri bulunmaktadır. Bunun dışında halen *Lefkoşa*'da *Tanzimat Sokağı*'nda yaşamakta olan *Doktor Fikret Rasim*'de boncukla örülmüş bir para kesesi, *Gazi Mağusa*'da yaşayan iş adamı *Ali Eyüpoğlu*'nda ise ikiye katlanabilen bir kaşık bulunmaktadır. Bunların dışında Çanakkale savaşı esiri Türk askerleri tarafından yapılan en güzel el işi örneklerinden bir tanesi de ağaç oyması bir komodindir. Bu komodinin 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında *Mehmetçik Köyü*'nden emekli öğretmen *Ahmet Şener* tarafından *Gazi Mağusa*'daki *Surlar* bölgesinin dışında *Massey Ferguson* bölgesi olarak bilinen yerde, terk

edilmiş bir Rum evinde bulunarak *Gazi Mağusa*'daki *Canpolat Müzesi*'ne teslim edilmiştir. Komodinin dört tarafı da kabartma ve oyma süslemelerle işlenmiştir. Üstteki iki köşesinde ay yıldız, ortasında kanatları açık bir kartal ve kanatların altında da birer gül motifi vardır. Sağ tarafında asma dalına uzanmış bir köpek, sol tarafında ise bir tavus kuşu motifi bulunmaktadır. Komodinin birinci sırasında bulunan çekmecelerinde çiçekler ve kuşlar, ikinci sırasındaki çekmecelerde ise doğan cinsi yırtıcı bir kuş ve kraliyet tacı, iki tarafı kanatlı bir daire içerisinde ise “RAF” ifadesi bulunmaktadır. Ayrıca bazı bitki motifleri de vardır. Üçüncü sıradaki çekmecelerde ise duran iki asker, çarpışan iki asker ve son olarak oturan bir asker motifleri bulunmaktadır. Komodinin arka yüzüne ise eski harflerle ve el yazısıyla bir takım yazılar, kalp, çapraz olarak ok ve hançer gibi motifler kazınmıştır. Komodinin üzerinde “25. 7. 1919. Kıbrıs adasının Famagusta kal'ası şimal-i garbi sevhilinde usera ikametgahında bulunan müstakil Balıkesir Sancağının Bandırma Manyas'ından 1802 numrolu onbaşı Hüseyin ve 1841 numrolu nefer Ramazan ve 10278 numrolu nefer Sinan tarafından tezyin edilmiştir. Fi sene 1335 Temmuz 20. Ah felek, yandı yürek. Zalim esaret.” ifadesi yer almaktadır. Burada söz konusu edilen üç Türk askerinin mezarları halen *Çanakkale Şehitliği*'nde değildir ve akıbetleri de meçhuldür.

Türk esirlerin adaya getirilmesi sonrasında tercüman, doktor, kantin işletmecisi gibi faaliyetlerde bulunmak üzere İngiliz Yüksek Komiserliğine müracaat edenler yanında dikkati çeken müracaatlardan birisi de Kıbrıslı bir Türk'e ait olmaktadır. Türk savaş esirlerine yakın olabilmek ve onların ihtiyaçlarını karşılayarak destek olmak amacıyla böyle bir girişimde bulunan *Ay Simeo* köyünden *Ali Fevzi*, 1 Kasım 1916 tarihinde müracaatını İngiliz yetkililere teslim eder. Ali Fevzi'nin müracaat dilekçesinde belirttiği bir başka husus ise esir kampında bulunan Türk esirlere hocalık yapabilmesine müsaade edilmesidir. 2 Kasım 1916'da yapılan bu müracaata 8 Kasım 1916 günü olumsuz cevap veren İngiliz yetkililer kamptaki Türk esirlere dini vecibelerini yerine getirebilmeleri için sadece *Mağusalı Mustafa Nuri Efendi*'ye müsaade ederler. Son derece aydın, kültürlü ve önder bir kişiliğe sahip olan *Mustafa Nuri Efendi*, 9 Ekim 1907 tarihinde İngiltere'nin *Sömürgele Bakan* *Winston Churchill*'in Kıbrıs ziyareti sırasında onu karşılayan Türk heyetinde de görev yapan Kıbrıslı bir toplum lideridir. *Churchill*'in

adaya ayak basmasının hemen ardından Kıbrıs adasının Yunanistan'a ilhakını talep eden Rumlara karşılık *Churchill*'in cevabı ise olumsuz olacaktır (Alasya, 1988;143). Öte yandan tekliflerinin kabul görmemesi üzerine Enosis nutukları atıp büyük taşkınlıklar yapan Rumlar ise *Mağusa Kalesi*'ndeki Türk bayrağını indirerek yerine Yunan bayrağı dikerler. Buna tepki gösteren başta orada hazır bulunan Kıbrıs Türk heyeti olmak üzere Mağusalı Türkler de Türk bayrağını yine göndere çekerler. Esirlerin adaya ayak bastığı andan itibaren onlardan yardım ve desteğini esirgemeyen *Mağusalı Mustafa Nuri Efendi* Türk savaş esirlerinin dini vecibelerini daha iyi yerine getirebilmeleri için gayret eder. Bir Türk savaş esirinin cenaze törenini yerine getirmek için kampta bulunduğu bir sırada onlara dini kitaplar getirmeyi düşünen *Mustafa Nuri Efendi* bunun için müracaatta bulunur. 19 Aralık 1916 tarihinde *Mağusa Kaza Komiserliği*'ne müracaat eden *Mustafa Nuri Efendi* yanında bulundurduğu Kuran-ı Kerim'leri Türk esirlere şahsen verme talebini iletir (HNÖA).

*“Ekselansları,
Esir kampına gitmem ve bir erin cenaze törenine katılmam istendiğinde
24. İntimo'daydım. Esir kampında esirlerin herhangi bir istekleri olup
olmadığını öğrenme, onlara bazı dini kitaplar ve Kuran-ı Kerim temin
etme ve bunları postayla gönderme konusunda şahsıma izin verildi.
Sizden istirhamım söz konusu bu dini kitapları bizzat kendimin esir kampı
komutanına teslim etmeme izin vermenizdir.*

*Mustafa Nuri
Mağusa İmamı ve katibi
19 Aralık 1916”*

Bu müracaat üzerine *Mağusa Kaza Komiserliği* durumu esir kampı komutanlığına hemen 1 gün sonra bildirir ve Mağusa İmamı olan *Mustafa Nuri Efendi*'nin Kuran-ı Kerim ve başka dini kitapları esir kampına göndermek için izin istediği, söz konusu kişinin Mağusa'nın eski hocası olduğu ve son olarak kampta hayatını kaybeden bir Türk esirin cenaze merasimini yerine getirdiğini belirtir (HNÖA). Esir kampı komutanı *Yarbay E. A. How* da *Mağusa Kaza Komiserliği*'ne aynı gün gönderdiği yazıyla esir kampındaki esirlere dağıtılmak üzere getirilecek hediye Kuran-ı Kerimlerin kendilerini de mutlu edeceğini, *Mustafa Nuri Efendi*'nin dilerse kitapları istediği herhangi bir gün sabah 09.00-12.00

arasında şahsen teslim edebileceğini belirtir(HNÖA). Bu cevabi yazının alınmasından sonra *Mağusa Kaza Komiseri de Mustafa Nuri Efendi*'ye gönderdiği bir yazıyla esir kampına istediği herhangi bir gün sabah 09.00-12.00 arasında gidebileceğini ve dini kitapları şahsen teslim edebileceğini bildirir (HNÖA).

Esir kampında önceleri Türk esirlerin farklı sebeplerle kamptan çıkmalarına, ayrıca *Mağusa Surlarıçı*'ndeki camiye gitmelerine izin verilmesine rağmen daha sonra bu uygulamaya son verilir. O dönemi yaşayan *Mehmet Nafi Bey* de İngilizlerin bu tutarsız davranışlarına dikkat çeker(Kıbrıs Postası, 6 Kasım 1986).

“Karakol kampına yerleştirilenler 4000'i bulmuştu. Girişlerinde (Karakol esir kampına gelişlerinde) Mağusa halkı kumandanın izniyle kendilerine ziyafet vermişti. Ziyafetten sonra muhafızların gözcülüğünde şehir kendilerine gezdirilirdi...”

Hemen ardından İngiliz yönetimi tarafından Türk savaş esirleri için kamp bünyesinde minaresi bulunmayan ahşap bir cami yaptırılır (Kıbrıs Postası, 2 Kasım 1986). Bu caminin imamlığını da esirler arasında bulunan *Şevket* isimli bir esir yapar. Esir kampının ilk açıldığı günlerde bu cami ihtiyacı karşılamakla beraber daha sonra kampta bulunan Çanakkale cephesinden getirilen Türk savaş esiri sayısının artmasıyla beraber yeni bir camiye daha ihtiyaç duyulmuş ve Kamp Komutanlığı kampın üçüncü bölümünün yedinci barakasını da cami haline getirerek buranın da kullanılmasına müsaade etmiştir (Kıbrıs Postası, 7 Kasım 1986).

Esirlerin adaya getirilmesi ve kampın faaliyete geçmesinden sonra da İngilizlerin bölgedeki toprak sahipleriyle problemleri bitmez. 18 Kasım 1916 tarihinde bir Rum köylü tarafından kamp komutanlığına yapılan müracaatta ise askeri esir kampının kurulduğu bölgede bulunan kendisine ait arazideki çayır çimeni toplamasına müsaade edilmesi istenir. İngilizler işgal ettikleri bu tapulu arazileri askeri bölge ilan ederek köylülerin ellerinden almışlar ve herhangi bir tazminat da ödememişlerdir. Alkollü içki satışını bu şekilde bir uygulamayla geçiştiren İngilizlerin başını devamlı ağrıtabilecek olan konu bölgede toprakları ellerinden alındığı için mağdur olan köylülerdir. Yaklaşık bir ay önce, 18 Kasım 1916 tarihinde kendi arazisindeki çayır çimeni toplayabilmek için izin isteyen Rum köylüden sonra, 27 Aralık 1916

tarihinde *Mağusa Kaza Komiserliği*'ne müracaat eden *Avukat G. Michailides* başkanlığındaki bir grup Rum köylü de ellerinden alınan topraklarıyla ilgili olarak kendilerine o güne kadar hiç ödeme yapılmamasından ve tazminat ödenmemesinden şikayet ederler (HNÖA).

“Bizler aşağıda imzası bulunanlar bu müracaatı yapmak ve bu konuyla ilgili olarak cevabınızı rica etmek için yazıyoruz. Geçen Ağustos ayından bu yana Caraolos bölgesindeki arazilerimiz aynı yerde esir kampı inşa eden askeri yetkililer tarafından işgal edildi. O zamandan bu yana uzunca bir zaman geçmesine rağmen zararımızın karşılanması ve işgal edilen topraklarımızla ilgili ödeme yapılması konusunda bizlere hiçbir şey söylenmedi. Bu konuyu yetkili makamlara iletir ve bu bölgedeki arazilerin 2-3 sefer sürülüp mahsul alındığını göz önüne almalarını sağlarsanız şahsınıza minnettar kalacağız. Bu arazi sahiplerinden bazıları bu kazançlarından şu anda tamamen mahrum kalmış durumdadırlar.”

Mağusa Kaza Komiserliği ve bu esir kampının kuruluşunu gerçekleştiren *İngiliz Kraliyet İstihkam Birliği Komutanlığı*'nce incelemeye alınan bu talep ne yazık ki köylülerin istediği gibi bir netice vermez. Yılda iki, üç sefer ürün alınabilen bu bereketli topraklar askeri arazi statüsüne girmiştir ve İngilizlerin de buna karşılık tazminat ödemeye veya köylülere ürünlerini toplamalarına müsaade etmeye niyetleri yoktur. Söz konusu bu dilekçede dikkati çeken bir nokta ise Rum köylüler yanında bu dilekçeye imza atanlar arasında *Ahmet Vasıf* ve *Şevki Hüdaverdi* isimli Türklerin de bulunmasıdır. Bu iki Kıbrıslı Türk dışında ayrıca *H. Hamid* isimli Kıbrıslı Türk de vekaletlerini aldığı *Bahriye Hanım*, *Hattiyeye Hanım* ve *Naim Efendi* isimli şahıslar adına bu dilekçeye imza atmıştır.

Esirlerin getirilmesinden hemen sonra, 5 Aralık 1916 tarihinde Lefkoşa'da yapılan duyuruda İngiltere ile savaşa girmiş bir ülkenin mensubu olan düşman unsurlarına veya savaş esirlerine yardım ve yataklıkla kaçmalarına yardım etmenin en ağır şekilde cezalandırılacağı bildirilir.

Kıbrıs Genel Valisi John E. Clauson'ın 16 Ekim 1916 tarihli sıkıyönetim duyurusuyla Kıbrıs adasında fotoğraf makinesi bulundurmamak ve fotoğraf çekmek yasaklanır. Bu duyuruya göre özellikle *Larnaka* ve *Mağusa* bölgelerinde Kaza Komiserinin yazılı müsaadesi olmadan herhangi bir

şeyin veya herhangi birisinin fotoğrafını çekmek yasak altına alınır. Kamp yakınlarında dolaşmayı, kamp civarında tekneyle gezmeyi, tekneyle bu bölgede sahile çıkmayı yasaklayan İngiliz idaresi özellikle esir kampının bulunduğu *Karakol* bölgesinde ve *Mağusa*'da fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi buldurmanın İngiliz askerleri dahil herkes için sıkıyönetim uygulamaları arasında olduğunu devamlı yineler (The Cyprus Gazette, 16 Ekim 1916). Böylece Kıbrıs Genel Valisi'nin 16 Ekim 1916 tarihli sıkıyönetim duyurusuyla Kıbrıs adasında fotoğraf makinesi buldurmak ve fotoğraf çekmek yasaklanır. Bu duyuruya göre özellikle *Larnaka* ve *Mağusa* bölgelerinde Kaza Komiserinin yazılı müsaadesi olmadan herhangi bir şeyin veya herhangi birisinin fotoğrafını çekmek yasak altına alınır. Bu konudaki tek istisna özel mülkiyete ait yerlerde ve fotoğraf stüdyolarında çektirilecek fotoğraflardır. Ayrıca hiç kimse hangi maksatla ve sebebi ne olursa olsun fotoğraf makinesi, fotoğraf makinesi parçası taşımayacak veya taşınmasına yardımcı olmayacaktır. Aksi davranışlar hakkında sıkıyönetim kanunlarına göre işlem yapılacaktır. Esasında bu yasak sadece bu bölgede değil bütün ada sathında uygulanmakla beraber yetkililer özellikle *Mağusa*, *Karakol bölgesi* ve askeri tesislerin bulunduğu mahallerde bu yasaklamaya daha titizlikle uyulmasını istemektedirler. 22 Şubat 1917 tarihinde Türk savaş esir kampında görev yapan bir İngiliz onbaşı da birlik komutanı olan *Yüzbaşı R. E. Nicholls*'e yazılı müracaat ederek esir kampı bölgesinde fotoğraf makinesi taşımaya ve kullanmasına müsaade edilmesini ister. Söz konusu onbaşı böyle bir müsaadenin kendisine verilmesi durumunda bölgedeki askeri tesisleri veya savaş esir kampının resimlerini çekmeyeceğini, tek arzusunun Kıbrıs'la ilgili tipik manzara resimleri çekmek olduğunu belirtir. 21 Mayıs 1918 tarihinde bizzat Kıbrıs Genel Valisi'ne yazılı müracaatta bulunan esir kampı komutanı emrinde görev yapmakta olan 1. Kraliyet Taburundan 203126 yaka numaralı er *C. J. Greenwood* ile 45105 yaka numaralı er *R. Mackie*'in ada sathında fotoğraf makinesi kullanabilmek için kendilerine müsaade edilmesini talep eden müracaatlarını bildirir. Bu yasaklamanın doğal sonucu olarak özellikle esir kampına ait neredeyse hiç resim bulunmamaktadır. Bu konu öylesine hassas ve önemlidir ki *Yüzbaşı Nicholles* İngiliz onbaşının bu talebini derhal *Mağusa Kaza Komiserliği*'ne iletir. İngilizler Kıbrıs'ta fotoğraf makinesi kullanılmasını ve fotoğraf çekilmesini savaşın sonuna kadar yasaklarlar ve bu yasağa istisnasız herkesin kayıtsız şartsız uymasını sağlarlar. Aksine davranış sergileyenler ise sıkıyönetim

yasalarına göre mahkemeye çıkartılıp yargılanırlar. İngiliz idaresinin bu konuda kendi askerlerine bile hoşgörüsü yoktur. Bu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir. Mağusa Kaza Komiseri'nin 493/16 sayılı ve 8 Ocak 1917 tarihli talebine cevaben yazılan 10 Ocak 1917 tarihli yazıda alkollü içki satışı ruhsatı olanların bu ruhsatlarının sıkıyönetim uygulamaları doğrultusunda yasaklanıp yasaklanamayacağı ve İngiliz askerlerinin ellerinde muvazzaf bir subaydan alınmış bir müsaade kağıdı olmadığı takdirde içki alıp alamayacakları konusuna açıklık getirilir. Kıbrıs Genel Valisi ayrıca Mağusa Kaza Komiseri'nin bu yasaklamayla ilgili olarak bir emir yayınlamasını ve bunun Valilik emri olduğunu duyurmasını da ister. İngilizler bu şekilde adayı tam manasıyla abluka altına alırlar. Nitekim aksi davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle bir Rum tüccar mahkemeye sevk edilir (HNÖA).

Kamp yakınlarında dolaşmanın, tekneyle gezmenin, tekneyle bu bölgede sahile çıkmanın yasaklandığı, fotoğraf çekmenin ve fotoğraf malzemesi bulundurmanın İngiliz askerleri dahil herkes için sıkıyönetim uygulamaları arasında olduğu bölgede en hassas yasaklamalardan bir tanesi de içki satışı ve içki içilmesiyle ilgilidir. İngilizler bu şekilde adayı tam manasıyla abluka altına almışlardır. Nitekim aksi davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle Michael A. Stephanidos isimli bir Rum tüccar ve bazı İngiliz askerleri mahkemeye sevk edilir.

Esir kampında tutulan Türk savaş esirleri zaman zaman adada yaşayan Kıbrıslı Türklerle görüşme imkanı bulsalar da moral açısından son derece kötü durumdadırlar. Sağlık durumlarının kamptaki esaret hayatına paralel olarak çok kötü olması, esir hayatı yaşamının verdiği eziklik ve burukluk yanında hiç alışamadıkları sıcak hava esirleri perişan eder. Sıcak havaların bastırmasıyla beraber başlayan sivrisinek ve tatarcık salgını yanında bu hayvanların sebep olduğu farklı hastalıklar da onlara hayatı çekilmez hale getirir. Kötü yemekler, sağlıksız beslenme, salgın hastalık gibi değişik sebeplerle kampta hayat iyice çekilmez hale gelir.

Ağır esaret şartları içerisinde hayatta kalmaya çalışan, *Mağusa*'dan Ortadoğu'daki İngiliz birliklerine gidecek malzemenin ve kerestenin gemilere yüklenmesinde, bölgedeki inşaatlarda ve onarım işlerinde ve özellikle *Gemikonağı* bölgesindeki maden ocaklarında çalıştırılan Türk

esirlerinin bazıları bunlara ilaveten ağır şartlar, yetersiz beslenme ve sağlıksız şartlarda yaşamaya çalışmanın sonucunda duruma isyan ederek özgürlüklerine kavuşabilmek için kaçmış, bir kısmı İngiliz askerlerince vurularak veya esaret şartları sonucunda hayatlarını kaybetmişlerdir. Hayatını kaybeden Türk askerleri için daha önce herhangi bir tören yapılmaması ve şehitlerin tören yapılmadan ve elbiseleriyle gömülmeleri adada yaşayan Türkleri hem üzer, hem de tepkilerini çeker. Bu arada Türk savaş esirleri ise “*Ağlamayın anneler yine gideriz. Dinimiz uğruna şehit gideriz.*” diyerek Kıbrıslı Türkleri teselli etmeye çalışırlar.

Esirlerin kampa getirilmesi sonrasında Türk savaş esirleri ilk günlerde kamptan kaçmak için herhangi bir hareketin içine girmezler. İlk etapta geldikleri bölgeyi tanımaya çalışan esirler daha sonra nasıl kaçabilecekleri, kaçmayı başarabilirlerse nerelerde saklanabilecekleri hakkında yavaş yavaş bilgiler toplamaya başlarlar. Bunun hemen ardından ise Kıbrıslı Türklerin yoğun olarak yaşadıkları köyler, Rumlarla Türklerin karma yaşadıkları köyler ve asıl önemlisi de bu köylerde kendilerine yardımcı olabilecek güvenilir insanlar bulmak için çalışmalara başlanır. Esirlerin kamptan dışarıya çıkma fırsatı buldukları nadir zamanlarda veya Kıbrıslı Türklerin farklı sebeplerle kampa gelmeleri halinde bu konularla ilgili bilgi toplamaya çalışan esirler kendilerine en uygun ortam ve zamanda kaçma girişiminde bulunurlar. Ancak bu teşebbüslerin çoğu ölümle ve başarısızlıkla sonuçlanır. Kaçmaya çalışanlar ya İngiliz askerleri tarafından vurularak öldürülürler veya Anadolu’ya geçme imkanı bulamayınca yakalanarak tekrar kampa getirilirler.

Türk savaş esirlerine her konuda yardımcı olmaya çalışan Kıbrıslı Türkler zaman zaman Türk savaş esirlerinden bazılarını kaçırmayı başarmalarına ve onları bir müddet özellikle *Beşparmak Dağları*’nda saklamalarına rağmen bu savaş esirleri daha sonra İngilizler tarafından tekrar yakalanır. *Beşparmak Dağları*’nın saklanmak için ideal yer olarak seçilmesinin ilk sebebi bölgenin doğal ortamının yakalanma riskini ortadan kaldıracak özelliklerle dolu olması ve ormanlık arazi olması nedeniyle gizlenme, barınma, yiyecek ve su bulma imkanının daha fazla olmasıdır. Ayrıca Akdeniz aracılığıyla Anadolu’ya geçişin en kısa yolu olan Girne sahillerine varabilmek için de bu bölge bir ara geçiş niteliğindedir. Türk savaş esirlerinin kamptan bir yolunu bulup kaçmalarından sonra saklandıkları tek yer *Beşparmak Dağları* değildir. Bunun dışında kaçıp saklanmaya çalıştıkları *Mağusa*’nın *Aynakofo* ve *Topçuköy* gibi köyleri de bulunmaktadır. Türk savaş esirlerinin

kendilerine yardım edeceklerine inandıkları Türk köylerini seçmeleri tesadüf değildir. Bir yandan İngiliz esaretinden kaçmaya çalışırken bir yandan da hayatlarını idame ettirmeye çalışan Türk esirler bu yüzden saklanma açısından uygun mekanların bulunduğu, yakalanma açısından ise riskin nispeten daha az bulunduğu bölgelere yönelirler ve genellikle Türk köylerinin yoğun olarak bulunduğu bölgeleri seçerler. Bu bölgelerin bir başka özelliği ise uygun bir fırsat bulunduğu Anadolu'ya kaçabilmek için en ideal yerler olmasıdır. Türk savaş esirlerinin kamptan kaçtıktan sonra gizlendikleri Türk köyleri göz önüne alındığında bunların Anadolu'ya geçişin nispeten daha kolay yerler olduğu görülür. Bu açıdan en güzel örnekler ise *Girne*'ye bağlı *Livera* ve *Kormacit* köyleridir(Halil Sadrazam, 11 Haziran 1998).

“Birinci Dünya Savaşı döneminde Çanakkale’de İngilizler tarafından esir alınarak adımıza getirilen Türk savaş esirleri çeşitli dönemlerde bu esaret hayatından kaçmaya çalışırlar. Kendilerine bu konuda en büyük destek ve yardımı ise Kıbrıslı Türkler yaparlar. Kaçtıktan sonra asıl önemli iş İngilizlere yakalanmamak ve hemen akabinde de mümkün olan en kısa sürede Anadolu’ya ulaşarak tekrar memleket için savaşa girmektir.

Bu şekilde kaçan esirlerden bir kısmı da bizim köye gelirler. Bu kaçak Türk esirlerine en büyük yardım da bizim aileden gelir. Anadolu’ya geçiş için tek çare bir sal yapmak veya bir sandal bulmaktır. Sadrazam ailesi de bu Türk esirlerden yardımlarını esirgemez. Onlara kol kanat gerer ve yaptıkları sandallarla kaçmalarına yardımcı olurlar.

Bu yardım ve desteğin sonucu olarak bizim köyün ismi değiştirilmiş ve aileme atfen Sadrazamköy olmuştur. Türk savaş esirlerine ailemin yaptığı yardım ve destek sonunda köyümüzün isminin Sadrazamköy olarak değiştirilmesi şüphesiz bizleri haklı olarak çok gururlandırmıştır.”

Kuzey Kıbrıs'ta Anadolu'ya kaçış için en müsait noktalar olan o günkü isimleriyle *Livera* ve *Kormacit* köyleri bitki örtüsü açısından da Türk esirlere büyük avantaj sağlamıştır. Sandal veya sal yapabilmek için ihtiyaç duyulan odun bölgedeki ormanlık araziden sağlanır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuzeyde en güney noktasını işgal eden *Kormacit* köyünde yaşlılar bugün bile Türk esirlere yaptıkları yardımları anlatırlar.

Kamptan ilk kaçma teşebbüsü 29 Kasım 1916 tarihinde gerçekleşir ve bunun sonucunda 2 Türk askeri vurularak hayatlarını kaybeder. Bu iki Türk askerinin dışında aynı tarihte kaçan ve yakalanamayan Türk askerleri de vardır. Bu askerlerden bir tanesi 4470 esir numaralı olan Türk askeridir. Gece yarısı kamptan kaçmayı başaran bu asker kampta en son görüldüğünde üzerinde siyah keten ceket ve kalın pantolon ve fes giymektedir. Siyah bıyıklı, esmer ve orta boylu asker İngilizlerin bütün gayretlerine rağmen yakalanamaz. 29 Kasım 1916 gecesi saat 22.00 ile 30 Kasım 1916 sabah 06.00 arasında kamptan kaçtığı tahmin edilen bir başka Türk esiri ise 4417 esir numaralı *İbrahim Ali Mehmed Sabri*'dir. İngilizler kaçan bu askerle ilgili olarak hazırladıkları duyuruları adanın dört bir yanındaki resmi makamlara dağıtarak ve kaçan askerin eşkalini bildirerek onu yakalamaya çalışırlar;

“Esir Kampı, Mağusa

29 Kasım 1916 gece saat 22.00 ile 30 Kasım 1916 sabah 06.00 arasında esir kampından kaçan Türk esirinin eşkali aşağıdadır;

Esir numarası: 4417 (Yuvarlak içerisine vurulmuş şekilde)

İsmi: İbrahim Ali Mehmed Sabri

Boy: Yaklaşık 1.60 metre

Ten rengi: Açık

Bıyık: Orta, siyah

Yaş: 30-35 arası

Kaçan savaş esiri en son görüldüğünde siyah keten ceket, siyah, kalın dokuma pantolon, askeri postal ve kırmızı fes giymekteydi.

Kaçarken yanına muhtemelen 2 fanila, 2 çift çorap, 1 havlu, 1 palaska, 1 çift askeri postal, 1 kırmızı fes ve 1 teneke maşrapa aldığı tahmin ediliyor. Kamptaki savaş esirleri kaçan esirin parasının olmadığını söylüyorlar.

30 Kasım 1916, Mağusa

Yarbay E. A. How,

Kamp Komutanı

İmza

Gereği:

Bölge polis komutanlığı, İstihbarat Subayı, Mağusa Kaza Komiseri, Kraliyet Birliği İrtibat Subaylığı, Genel Komutanlık Lefkoşa, Liman İşletmesi, Telsiz İstasyonu, Fransız Bölge Donanma Yetkilileri”

Gerek kimliği belli olmayan 4470 esir numaralı Türk askerinin ve gerekse 4417 esir numaralı *İbrahim Ali Mehmed Sabri*'nin isimlerinin Çanakkale Şehitliği'nde mezarları bulunan Türk askerleri arasında olmaması söz konusu 2 askerinin İngilizler tarafından yakalanmadıklarını ortaya koyuyor. Bu arada Kıbrıs Genel Valiliği tarafından Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen 12 Aralık 1916 tarihli mesajda aynı gün İskenderiye'den Victorian isimli İngiliz savaş gemisiyle esir kampına Çanakkale cephesinden 1300 Türk savaş esirinin daha getirildiği, bu esirlere 88 İngiliz askerinin de refakat ettiği bildirilir (HNÖA). İngilizler Kıbrıs adasındaki Türk savaş esir kampına neredeyse Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar değişik tarihlerde esir göndermeye devam ederler. Örneğin; 15 Ekim 1918 tarihinde *Kıbrıs Genel Valiliği*'nden *Mağusa Kaza Komiserliği*'ne gönderilen yazıda, 14 Ekim 1918 tarihinde *Mağusa*'ya Türk savaş esirlerinin geldiği belirtilmekle beraber Genel Valilik bu tür gizlilik içeren yazışmalarda her ne olursa olsun şifre kullanılması gerektiğini, gelen-giden gemilerin hareket saatleri ve gemilerin isimlerinin gizli tutulması gerektiğini bildirir. Aynı gün *Theseus* isimli İngiliz gemisiyle *Port-Sait*'ten 1002 Türk savaş esiri getirilmiş, söz konusu İngiliz gemisine *Wear* isimli savaş gemisi refakat etmiştir.

Kötü yemekler, sağlıksız beslenme, salgın hastalık gibi değişik sebeplerle esir kamplarında ölenler önce halen Gazi Mağusa Namık Kemal Lisesi'nin bulunduğu bölgedeki mezarlıklara gömülmüşler, çoğunun mezarları bile bulunamamıştır. Bu şekilde Gazi Mağusa'nın değişik yerlerinde rast gele yerlere veya mezarlıklara gömülenlerin bazıları daha sonra Gazi Mağusa'da bulunan panayır bölgesinden 3 Türk savaş esirinin cenazelerinin mezarlığa götürülmesi sırasında yaşanan olaylar nedeniyle daha sonra hayatını kaybedenler Karakol bölgesinde esir kampı yakınındaki özel mezarlığa defnedilmişlerdir (KTMA. 061.1951).

“1917-1918 yıllarında Mağusa esir kampından tünel kazarak kaçmayı başaran ve Çanakkale'de esir düştükleri öğrenilen 6 Türk esiri önce Gonedra'ya kadar gelir ve geceyi geçirmek için bir ağıla saklanırlar. Aradan birkaç saat geçince Türk olan ağıl sahibi ağılda birileri olduğunu anlar ve bunlarla konuşarak kaçak esir olduklarını öğrenir. Bu adamın esirleri saklayacak güvenli bir yeri olmadığı için onları komşu köy olan Ay Harida köyüne gönderir ve Osman amcayı (Osman Ahmet) bularak ondan yardım istemelerini, bu adamın güvenilir biri olduğunu onlara söyler.

Esirler aynı gece ağıldan çıkararak bugünkü Ergenekon köyüne giderler. Fakat bölgenin yabancıları olduklarından, gittikleri yerin doğru yer olduğundan emin olmadıklarından sabaha kadar köyün yakınlarında gizlendiler. Sabah olunca köylülerin sesini duyan esirler geldikleri yerin doğru yer olduğunu anlayarak ortaya çıkarlar ve gördükleri bir çobanın yanına giderek Osman amcaya sorarlar. Yanına gidip Osman amcaya sordukları çocuk aslında Osman amcanın oğlu Mehmet Osman'dır. Daha sonra Osman amcaya haber salınır. Osman amca gelir. Esirler başlarından geçenleri anlatır ve Osman amcadan yardım isterler. Osman amca da oğlu Mehmet Osman'ı ve Hüseyin Yusuf isimli bir arkadaşını çağırıp esirleri Topaktaş mağarasına götürmelerini ister.

Esirler ilk olarak götürüldükleri bu mağarada saklanırlar. Bu bölgede davar güden çobanlardan esirlerin sesinin duyulduğunu duyan Osman amca o gece esirleri daha güvenilir bir yer olan ve bugün Esirler Mağarası olarak bilinen yere götürür. Bu mağara dağın tepesinde olup yaklaşık 20 metrekare kadardır. Bu mağaraya ilk gelen bu 6 kişi burada en uzun süre kalanlardır da. Yaklaşık olarak bir seneye yakın kaldıkları tahmin ediliyor. Bu esirlere iki veya üç günde bir Hüseyin Yusuf ile Mehmet Osman köyden yiyecek götürürlerdi. Esirler su ihtiyaçlarını da köyün hemen yanında, kaldıkları mağaranın bulunduğu dağın eteklerinde olan ve hayvanların içmesi için ve sulamada kullanılan bir pınardan karşıyorlardı.

Günümüzde bu pınar kurumuştur. Esirler suyu genellikle gece alırlardı. Bu dağdan suyun bulunduğu yere kadar inip çıkmak yaklaşık 2.5-3 saat alırdı. Bu arada İngilizler köye kadar gelip esirleri arayıp soruyorlardı. Fakat köy halkı bu olaylardan habersiz gibi davranıp hiçbir şey söylemiyordu. Sonraları savaş bitince af çıkmış ve bu esirlerden bazıları gidip teslim olmuş, bazıları da bir kıyı köyü olan Akatu'ya giderek teknelerle anavatana gitmişler. Bu mağaraya ilk gelen bu 6 kişi burada en uzun süre kalan esirler olmalarına rağmen isimleri hatırlanmıyor.

Bunlar gittikten sonra aynı mağaraya üç kişi daha gelmişti. Bunlardan birinin ayağında kurşun yarası varmış ve öbür iki arkadaşının omuzlarında taşıyormuş. Bu esirlere de yine aynı şahıslar tarafından yardım edilmiş fakat bunların da isimleri hatırlanmamaktadır. Ancak bu üç kişinin de Akatu köyünden kaçtıkları bilinmektedir.

Son gelen ise tek bir kişiydi. Bu adam yalnız olduğu için fazla yalnız bırakılmamış ve köyün yakınında olan bir ağılda aynı kişiler tarafından saklanılarak yardım edilmiştir. Bu esirler içinde sadece yalnız olarak

gelen bu adamın adı hatırlanmakta ve Mesut olduğu bilinmektedir. Bu adamın daha sonra sağ salim Türkiye'ye ulaştığı Hüseyin Yusuf'a yazdığı iki adet eski Türkçe mektuptan öğrenilmiştir. Fakat Mesut'un Türkiye'ye kaçışı hakkında hiçbir şey bilinmemektedir."

Babası *Hüseyin Yusuf* gibi bu mağaraya defalarca giden *Yusuf Hüseyin* ayrıca bu mağarada söz konusu esirlere ait bir takım özel eşyalar da bulunduğunu, bunlar arasında bazı paltoların da olduğunu ifade ederek bu paltolardan hatıra olarak söktüğü iki adet düğmeyi uzun sürse evinde muhafaza ettiğini ancak bu düğmelerin daha sonra kaybolduğunu da belirtir. O günleri yaşayan *Kıbrıslı Mehmet Nafi Bey* de Türk savaş esirlerinin kaçma teşebbüslerini anlatır(Kıbrıs Postası, 6 Kasım 1986).

"..Her Türk'ün benliğine işlemiş olan hürriyet ateşi onlarda da zaman zaman alevlenir ve kendilerini kaçırmaya sevk ederdi. Bunların bazıları kaçarken vurulmuştu. Çoğu kaçıp Kıbrıs'ın bir çok yerlerine dağılmışlardı. Evinde bunları saklayanlar hükümet tarafından hapsedilirdi..."

Esaret şartlarından bunaldıkça kamptan kaçmaya çalışan Türk savaş esirleri İngiliz askerleri tarafından vurulur ve törenlerle toprağa verilirler. O günleri yaşayan *Ali Osman Bey* böyle bir günü anılarında şöyle anlatır(Kıbrıs Postası, 7 Kasım 1986).

"Esirler geri gidince bir müddet sonra Mehmet Emin isminde rütbeli birisi gelip beni bulmuştu. Ona benim ismimi vermişler. Esirlerden burada şehit olan iki yeğenin mezarını görmek istiyordu. Kendisini alıp mezarlığa götürdüm. Sonra kardeşi oğlunun vurularak öldürüldüğünü işittim ve ona da söyledim. Kaçarken vurmuşlar, şehit etmişler onu."

30 Haziran 1917 tarihinde Çanakkale Esir Kampı'ndan kaçmaya çalışırken 2 Türk askeri daha İngiliz askerleri tarafından vurularak öldürülür. Öldürülen askerler 3105 esir numaralı *Ali Hacı Ahmet* ve 3109 esir yaka numaralı *Hanefi Ahmet*'tir. Söz konusu 2 Türk askeri İngiliz Kraliyet Birliği'nden er *John Garnett* tarafından vurulmuşlardır. Nöbeti sırasında kaçmaya çalışırken 2 Türk askerini vurarak öldüren İngiliz er *John Garnett* derhal tutuklanır ve sıkıyönetim kuralları çerçevesinde askeri mahkemede sorgulanır. Ancak bu yapılan sadece adli bir görevi

yerine getirmekten başka bir şey değildir. 2 Türk askerinin öldürülmesine şahitlik eden ve olayı görenler arasında ise başta kampta görev yapan İngiliz *Yüzbaşı Nicholson* ile *Lewis Hyde* isimli bir sivil İngiliz, 29210 yaka numaralı İngiliz er *F. Barrew* bulunmaktadır. Bu olayın en trajik ve üzücü yönlerinden birisi de 2 Türk savaş esirinin kaçarken vurulmasını bizzat görenler arasında 3251, 3252 ve 3018 esir yaka numaralı Türk savaş esirlerinin de bulunmasıdır. Kamp komutanı ise olayı görmelerine rağmen öldürülen savaş esirlerinin isimlerini bilemeyen şahitler aracılığıyla olayın ne şekilde olduğunu ve önce hangi esirin öldürüldüğünü bulmaya çalışır(HNÖA).

Tel örgülerle çevrili kampta üç bölüm halinde inşa edilen barakalarda kalan Türk esirler söz konusu bu barakaların sıhhi olmaması yüzünden çeşitli hastalıklara maruz kalırlar. Yazın sıcak hava, kışın da soğuk hava açısından son derece elverişsiz olan barakalar pek çok Türk esirinin esaret ve kötü barınma şartları yanında ciddi hastalıklar sonrasında ölüm olaylarını da hızlandırır(KTMA. 061.1951).

“...Harbi Umumi’de babam beni işçi yazdırdı. Burada ekmekçi yanındaydım. O zaman 1 şiline ekmek alırdık. Çünkü harpteydik ve çok pahalıydı. Ekmekler sıçan yeniği idi. Günde 1.5 şilin alırdım. Dört fırına ekmek taşırdım. Fırınlar surlar dışında, liman yolundaydı. Ekmekleri sırtıma yüklenir ve ekmek ambarına götürürdüm. Araba da bunları esirlere götürürdü. Yere dökülen hamurları süpürüp ekmek yaparlardı. Buna da gara ekmek denirdi. Esirleri her gün hisara çıkarırlardı. Ben de annemle hisara çıkar ve onları izlerdik. Beyaz sakallı İbrahim Efendi imamdı. Her gün hisara yayan giderdi ve meblağı mezara götürürlerdi. Esirler Mağusa’ya kendileri gelirdi. Çarşı Meydanı, Namık Kemal Meydanı’na gelirlerdi. Boncuklu yılan, tavla, mücevherat kutusu yaparlardı. Bunları satar ve eşya alırlardı. Esirler vapurla geldiğinde, limana geldiğinde vapurlar görünürdü. Kasaların içinde ölümler ve yaralıları vardı. Kadınlar da bunların ölü olduğunu söylerlerdi. Ben bunları gördükten sonra işe girdim. Yaklaşık 2 sene çalıştım. İngiliz bana 2 punyo vurdu. Ekmekleri taşırdım. Ovada fakir çocuklar koyun beklerdi. Ben de tika basa dolu olan köhünleri eğerdim ve ekmekleri düşürürdüm. Çocuklar da bunları alıp yerlerdi. Bu yasaktı. Rastgele bir gün İngiliz kumandanı bunları gördü ve bana ‘Kim verdi?’ dedi. Ben de ‘Bilmem.’ deyince bana 2 punyo vurdu ve yere düştüm.

Almanlar Yavuz Koper isimli bir gemiyle asker getirdiler. Surların en dışında Karakol'a bakan çifte mazgallı yerde asker çıkardılar. Burada talim yaptılar. O zamanlar İngilizler peşlerine düştü..."

Çeşitli sebeplerle hayatını kaybeden Türk esirler için İngiliz Kamp Komutanlığı tarafından düzenlenen askeri cenaze törenine 30-40 civarında Türk savaş esiri de katılır, törene katılan bu savaş esirlerine hemen hemen aynı sayıda İngiliz askeri de refakat eder, saygı duruşu ve saygı atışını müteakip tören biter. Türk askerlerinin cenaze merasimlerinde *Mağusalı İmam Mustafa Nuri Efendi* ve beraberindeki bir kaç Türk hafız görev alır ve şehitlerin yıkamp bir grup Türk esirin de katıldığı dini bir törenle son yolculuklarına uğurlanmalarında onları yalnız bırakmazlar. Özellikle *Mağusalı Mustafa Nuri Efendi*'nin girişimleriyle İngiliz Kamp Komutanlığı daha önceki uygulamalardan vazgeçerek esirlerin dini törenle ve Türk Mezarlığı'na gömülmesine müsaade eder. Ancak o güne kadar farklı yerlere ve mezarlıklara gömülen, hatta mezarları bile bulunmayan ve toplu olarak ve hiçbir dini, askeri tören yapılmadan gömülen Türk savaş esirleri içinse yapacak bir şey yoktur. Öte yandan gerek *Mustafa Nuri Efendi*, gerekse o dönemin Yasama Meclisi olan Kavanin Meclisi'nin Mağusalı üyesi *Mahmud Celaleddin Efendi* bazı işbirlikçi jurnalcilerin kışkırtmaları sonucunda İngilizler tarafından Türk savaş esirlerine yardım ettikleri, esir kampında ölen savaş esirleri için dini görevlerini yerine getirmek üzere esir kampına girdiklerinde esirlere yiyecek temin ettikleri iddiasıyla (Nesim, 1989; 29) divan-ı harbe verilmişler, daha sonra bu suçlamalardan beraat etmelerine rağmen mahkeme salonundan çıkar çıkmaz alelacele Girne'ye götürülüp Birinci Dünya savaşı sonuna kadar Girne Kalesi'nde sürgün hayatı yaşamışlardır (Emine Hasan, 14 Temmuz 1992).

Ne acıdır ki yıllar sonra bakımsızlık ve ihmal yüzünden kaybolmaya başlayan bu mezarlıklardan ancak kurtarılabilen bazı esir mezarları halen *Gazi Mağusa*'da Türkler tarafından mezarlık olarak kullanılmakta olan Mağusa Türk Mezarlığı'na nakledilmişlerdir. Aynı şekilde esir kampından kaçmaya çalışırken hayatını kaybeden 3 Türk esir için de benzer törenler yapılır. Ancak o gün *Mağusa*'da panayır kurulması ve bu panayırın da adanın en büyük panayırı olması sebebiyle bölgenin son derece kalabalık olması gerginliği iyice artırır. Panayıra gelenler arasında alışveriş yapmak veya gezmek maksadıyla orada bulunan Kıbrıslı

Rumlar da bulunmaktadır. Cenaze alayından gelen tekbir seslerinin duyulmasıyla beraber gelenlerin bir Türk cenazesine ait olduğu anlaşılır. Panayır alanında bulunan Mağusalı Türkler cenazelere doğru koşarken panayırdaki bulunan Rumlar ve diğer ziyaretçiler de dağılırlar ve böylece panayır da kendiliğinden son bulur. Cenazelerin mezarlığa getirilmesinden sonra İngiliz askerleri tarafından komutanlarının direktifiyle askeri tören yapılır ve Türk savaş esirleri sıraya geçirilerek tekrar esir kampına dönülür. Bu panayırdaki bitenleri bizzat görenlerden birisi de Kıbrıslı Türk *Ali Osman Bey*'dir (Kıbrıs Postası, 7 Kasım 1986).

“Bir gün panayır vardı. Panayır şimdiki yerinde değil, Mağusa Kapısı'ndan az ileride yapılıyordu. Panayırın çok hareketli bir anında uzaktan kaside sesleri işitildi. Tüylerim ayağa kalktı. Derhal arabayı terk edip cenaze törenine koştum. Rumlar bu kaside seslerinden donup kalmışlardı. Şanlı bayrağımıza sarılıp üç tabut arka arkaya geçip gidiyordu. Panayır o an sona ermişti. Bu olayı hiç unutamam evlat. Aralarından Erzurumlu Tosunoğlu Rıza Onbaşı arkadaşımdaydı. Ben ona sigara tabakası hediye etmiştim. Esirlerin aralarında Kıbrıslı da varmış fakat ben şahsen tanımış değilim. Yalnız af olununca Bekir Pehlivan ile İsmail Pehlivan Kıbrıs'tan ayrılmadılar. Buraya yerleştiler.”

Esirlerin adaya getirilmesinden sonra burada yakınları bulunanlar başta olmak üzere Kıbrıs Türklerinin kamp komutanlığına yaptıkları müracaatlar ilk günlerde kabul edilse de daha sonra İngilizler bu ziyaretleri ellerinden geldiğince engellerler(Erol Olkar, 9 Ağustos 2001).

“Adaya Türk savaş esirleri getirildikten sonra bütün Kıbrıslı Türkler hep oraya akın ettiler soydaşlarını görebilmek için. Babam da bu esir kampına getirildikten sonra hep aynı şeyler olmuş. Çok sıkıntı çektiler bu kampta. O yüzden babam serbest bırakıldıktan sonra bile İngilizlere tepkisini böyle gösterdi ve İngiliz uyruğuna hiç geçmedi ölünceye kadar.”

Bu esir kampının çevre emniyeti ve güvenliği önce İngiltere'nin Kraliyet Manchester Alayı'nın 8. Bölüğü ile Kraliyet 1.Garnizon Liverpool Alayı tarafından ortaklaşa sağlanmış; ancak savaşın uzun sürmesi ve çeşitli cephelerden getirilen esir Türk askerlerinin sayısının devamlı artması

sebebiyle kampın güvenliğini sağlama konusunda Ermeni kampında eğitim gören Ermenilerden de istifade yoluna gidilmiştir. Özellikle Çukurova bölgesinden Fransızlar tarafından kandırılarak Kıbrıs'a getirilen ve Çukurova'da bir Ermeni devleti kurma hayal eden Ermeniler de bu fırsatı çok iyi değerlendirerek Türk savaş esirlerinin hayatlarını iyice katlanılmaz hale getirirler. Çanakkale Esir Kampı'nda geçen yıllar boyunca sağlık açısından pek çok hastalığa maruz kalan Türk savaş esirlerine verilen yemek maliyeti son derece ucuz ve bol bulunduğu için çoğunlukla kırmızı kabak, bu kabaktan yapılan son derece tatsız kabak lapası ile günün şartlarına göre yenmeyecek kadar berbat olan kılçıklı arpa ekmeğidir (Sami, 1964:10). Türk savaş esirleri neredeyse kampın kapatıldığı tarihe kadar hep aynı şeyleri yemek zorunda kalmışlardır(Erol Oklar, 9 Ağustos 2001).

“İngilizlerin kendilerine yedirdikleri tahta talaşı, öğütülmüş keçiboynuzu, kaynatılmış yağsız kabaktır. Başka neredeyse hiçbir şey yemek imkanları yoktur maalesef.”

Tel örgülerle çevrili kampta üç bölüm halinde inşa edilen barakalarda kalan Türk esirler söz konusu bu barakaların sıhhi olmaması yüzünden çeşitli hastalıklara maruz kalırlar. Yazın sıcak hava, kışın da soğuk hava açısından son derece elverişsiz olan barakalar pek çok Türk esirinin esaret ve kötü barınma şartları yanında ciddi hastalıklar sonrasında ölüm olaylarını da hızlandırır. Verilen yemeklerin berbatlığı yanında Çanakkale esir kampında görev yapan Rum ve Ermeni asıllı doktorların Türk esirlere karşı takındıkları tutum ve davranışlar da son derece kötüdür ve bu doktorlar özellikle hasta olan Türklere karşı son derece kaba davranmaktadırlar. Esir kampında dört doktor görev yapmaktadır. Bu doktorlar İsmail Şevket isimli bir Türk doktor, *Aneksopulos* isimli bir Rum doktor, *Freyzer* isimli bir *Maronit* doktorla beraber bir de Ermeni doktordur (Kıbrıs Postası, 4 Kasım 1986). Ermeni, Rum ve Maronit doktorlar arasında *İsmail Şevket Bey* isimli Türk doktoru ise çok zor günler beklemektedir. Esir kampında bir Türk doktorun görev yaptığını öğrenen Türk esirler diğer üç doktora muayene olmak istemezler ve sadece Türk doktor *İsmail Şevket Bey*'e güvendiklerini de açıkça ortaya koyarlar. Böylece esir kampındaki hemen hemen bütün zamanını Türk savaş esirleriyle geçiren ve onların dertlerine çare olmaya çalışan *Şevket Bey* sadece esir kampında değil adanın dört bir tarafında tanınmaya

başlanır. Böylece özellikle Mağusa'nın *Surlariçi* olarak bilinen bölgesinde yaşayan Kıbrıslı Türkler de muayene olabilmek için kampa gelmeye başlarlar. Mağusalı Türklerin de Türk bir doktora muayene olmak gayesiyle esir kampına gelmelerine ilk günlerde ses çıkarmayan ve olayları gözlemlemekle yetinen İngiliz idaresi daha sonra bu ziyaretleri güvenlik gerekçesiyle iptal eder ve kısıtlamalar getirir. Kıbrıslı Türkler arasında meydana gelecek hoşnutsuzluktan da çekinen ve özellikle insan sağlığı gibi bir konuda mahalli halkla fazla çatışma içine girmek istemeyen İngiliz idaresi *Doktor Şevket Bey*'in müsaade edilen belirlenmiş zamanlarda Mağusalı Türkleri muayene etmek üzere kamptan çıkmasına müsaade eder. İngiliz savaş esir kampında görev yapmakta olan *Doktor Şevket Bey* yine böyle bir dönemde kendisine verilen özel izinle esir kampından dışarıya çıkar ve *Surlariçi* bölgesinde Kıbrıslı Türk hastalarını muayene ettikten sonra da 1873-1879 yılları arasında Mağusa'ya sürgün edilen *Namık Kemal*'in Lefkoşa'da oynanmakta olan "*Vatan Yahut Silistre*" (Özoran, 1971:163) piyesini görmeye gider; ancak bu *İsmail Şevket Bey* için son gezi olur. İngilizler için çalışmakta olan bazı Türk ve Rum jurnalciler tarafından ihbar edilen *İsmail Şevket Bey*, oyun seyretmekte olduğu salondan *Yüzbaşı Fuat Bey*'in kontrolünde tekrar *Karakol* bölgesindeki esir kampına getirilir ve bir daha kamp dışına çıkmasına müsaade edilmez (Topcan, 1990:21). Dönem İngiltere ve adadaki İngiliz idaresi için çalışan jurnalcilerle o kadar doludur ki *KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf Raif Denktaş*'ın hakim olan babası *Mehmet Raif Bey*'in de Kıbrıs'ta esir olarak bulunan Türk askerlerine yardım edebilmek için camilerde yapılan yardım faaliyetlere katıldığı için başı sık sık belaya girmiş, ayrıca bu jurnalcilerin yapılan esirlere yardım çalışmalarını İngiliz İstihbarat subaylarına rapor etmeleri sonucunda pek çok Kıbrıslı Türk fişlenmiş ve baskı görmüştür (Denktaş, 1993:8).

Çanakkale Esir Kampı'ndaki Türk savaş esirlerinin Anadolu'yla haberleşmeleri de aynı şekilde özellikle Mağusalı Türkler sayesinde gerçekleşir. Kamp yakınlarında çalışan veya farklı sebeplerle kampa girme imkanı bulan Kıbrıslı Türkler esirlerin yazdıkları mektupları gizlice alarak kamp dışına çıkartırlar ve hiç bekletmeden gemicilikle uğraşan Mağusalı Türklerle verirler. Bu mektuplar daha sonra balıkçı tekneleriyle gizlice Mersin'e ulaştırılır.

Bütün bu faaliyetlerin yanı sıra kampta özellikle kaçmaya çalışırken vurularak hayatını kaybeden savaş esirlerinin sayısında meydana gelen artış İngilizlerde bu konularla ilgili adli soruşturmaları ne şekilde yapacakları sorusunu gündeme getirir. 20 Mayıs 1917 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliği'ne müracaat ederek Türk savaş esirlerinin herhangi bir nedenle ölmeleri durumunda adli soruşturmanın kimin tarafından yapılacağını öğrenmek isteyen Kaza Komiserine hemen 1 gün sonra Kıbrıs Genel Valiliği Genel Sekreterliği tarafından Lefkoşa'dan 1039 çıkış numaralı telgrafla verilen cevapta bu görevin Kaza Komiserinin kendisi tarafından yapılması gerektiği belirtilir. Adli soruşturma ve otopsiyle ilgili olarak görevlendirilen Kaza Komiseri ayrıca zor kullanma ve şiddet neticesinde meydana gelen ölüm olaylarında kendisine cesetler henüz gömülmeden bilgi verilmesini de talep eder. Esaret şartlarından bunaldıkça kamptan kaçmaya çalışan Türk savaş esirleri İngiliz askerleri tarafından vurulur ve törenlerle toprağa verilirler. O günleri yaşayan *Ali Osman Bey* böyle bir günü anılarında şöyle anlatır(Kıbrıs Postası, 7 Kasım 1986).

“Esirler geri gidince bir müddet sonra Mehmet Emin isminde rütbeli birisi gelip beni bulmuştu. Ona benim ismimi vermişler. Esirlerden burada şehit olan iki yeğenin mezarını görmek istiyordu. Kendisini alıp mezarlığa götürdüm. Sonra kardeşi oğlunun vurularak öldürüldüğünü işittim ve ona da söyledim. Kaçarken vurmuşlar, şehit etmişler onu.”

Kamptan kaçmaya yönelik olarak bir takım teşebbüslerde bulunan ve bunun sonucunda da hayatlarını kaybeden Türk askerleri İngiliz görevliler için neredeyse yeni bir kazanç kapısı olur. Mağusa Kaza Komiserinin vurularak hayatını kaybeden Türk askerleriyle ilgili olarak adli soruşturma ve otopside sorumlu tutulmasından sonra kampta görevli İngiliz subayları da bu tip çalışmalarda buldukları gerekçesiyle kendilerine de ödeme yapılmasını talep ederler. 26 Mayıs 1917 tarihinde Mağusa Kaza Komiserine bir yazı gönderen *Yüzbaşı Williamson* bu şekilde öldürülen bir Türk askeriyle ilgili olarak 24. *Intimo*'da adli soruşturma ve otopside bulunduğu gerekçesiyle para talebinde bulunur.

Bu arada Türk keşif uçakları da bu dönemde aralıksız istihbarat çalışmaları yapmaktadır. Bu bölgede bulunan çadır ve barakalardan oluşan askeri tesisler ve ordugahlar (ATASE, K 2680, D.210, F.1-67),

Monarga'daki Türk savaş esirlerinin tutulduğu Çanakkale esir kampı ve hemen akabinde Fransızlar tarafından aynı bölgede kurulan Ermeni kampları hakkında çekilen hava fotoğraflarıyla istihbarat ve keşif bilgileri 4. Hava Bölüğü tarafından en ince ayrıntılarına kadar toplanır (ATASE, K 2680, D.210, F.1-54, 1-63, 1-64, 1-65, 1-66, 1-71, 1-72, 1-73, 1-74).

İngilizlerin Türkler için açtığı esir kampını gizleme çabaları, ayrıca bu esirlere yardımcı olmaya çalışan Kıbrıslı Türkleri engellemeye yönelik girişimleri, Fransızların Ermeniler için açtıkları kamplar ve bu kamplardaki Ermeniler vasıtasıyla istihbarat ve casusluk yapmaya başlamaları sonrasında adada hayat özellikle Kıbrıslı Türkler için iyiden iyiye çekilmez hale gelir. 4. Uçak Bölüğü'nün Kıbrıs'la ilgili olarak Karargah-ı Umumi Harekat-ı Harbiye Şube Müdürü'ne 12.07.1334 tarih ve *M. Cemal* imzasıyla gönderilen keşif raporunda "...Kıbrıs'taki İslamların daimen bizim muvaffakiyetimize duacı buldukları ve fırsat zuhurunda bizim tarafa gelmek istedikleri ve ancak sıkı bir inzibat ve hafiyeye teşkilatı hasebiyle kımıldamaya imkan bulamadıkları..." (ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-24) belirtilmektedir. Gelişmelerden son derece rahatsız olan İngilizler çeşitli bahanelerle Türklerin faaliyetlerini engeller, toplanan yardımların yerlerine ulaştırılmasını geciktirir ve ancak uzun uğraşlar ve mücadelelerden sonra yerlerine ulaşmasına müsaade eder. Ayrıca kamptaki Türk esirlere yardımcı olan Kıbrıslı Türkleri de hapse atarlar (Denktaş, 1997:22). İngilizler bir yandan kamptaki esirleri kontrol altında tutmaya çalışırken bir yandan da önde gelen toplumsal liderleri tutuklamak suretiyle Kıbrıslı Türkleri gözdağı verirler. Türk savaş esirlerine yardım ettikleri gerekçesiyle İngilizler tarafından Girne'de hapse atılanlar arasında *Osman Bey* ve oğlu *Ali*, *İskeleli tüccar Kenan* kardeşlerden *Raşid*, *Kamil*, *Said* ve *Hasan Efendi*, *Kamil Paşa'nın* damadı *Doktor Esat*, *Kormacit köyünden Kolya çiftliğinin* sahibi olan *Ahmed Sadrazam*, *Bilelleli Küçük Hacı Hüseyin Efendi*, *Mahmud Naim'in* akrabası *Mağusalı Hoca Mustafa Nuri Efendi*, *Baf'tan* Kavanin Meclisi üyesi *Dr. Eyyüp Bey* vardır (Sayıl, 1983:238).

Karakol bölgesi ve *Mağusa*'da kısıtlamalarına devam eden İngiliz yönetimi hem Kıbrıslı Rumları ve hem de Kıbrıslı Türkleri farklı sebepler ve mazeretlerle cezalandırmaya ve hapse atmaya devam eder. Kampın açılmasıyla beraber bu bölgeyi kazanç kapısı olarak gören

özellikle Rum tüccarlar Türk savaş esirlerinden ve kampta görevli İngiliz askerlerine fahiş fiyatla satış yapmaya kalkınca başları da belaya girer. 11 Ocak 1918'de Limasol'dan *Yanco Peristiani* isimli Rum, fahiş fiyatla şeker, kahve, vs. satmaktan 20 Kıbrıs Lirası ceza alır. Aynı şahıs fahiş fiyatla mal satmaya devam ettiğinden ve ayrıca bunları esir kampında normal fiyatından satmayı reddettiğinden 15 Şubat 1918 tarihinde gıyabında bir kere daha ceza alır. 7 Şubat 1918'de *Filoxis* köyünden *Yanni Loizou* da esir kampı civarında dolaşırken yakalanır ve 1 Kıbrıs Lirası para cezasına çarptırılır. Aynı tarihte *Milia* köyünden *Paraskeva Hanna* isimli Rum da Varoshia köyünde 6 okkadan daha küçük bir kuzuyu kesip satmaktan 2 Kıbrıs Lirası para cezasına çarptırılır ve etlerine el konulur. 8 Şubat 1918'de *Tymbou* köyünden *Nicola Constantino* 5 Kıbrıs Lirası ceza alır. 11 Şubat 1918'de *Angastina* isimli köyden *Savas Georghalli* de esirlere mal satmaktan gıyabında ceza alır.

Türk esirler *Beşparmak Dağları*'nda *Alevkayası* olarak bilinen bölgedeki mağara ve kovuklarda da saklanmak suretiyle İngilizlerin elinden kurtulmaya çalışırlar. Bu bölgede ayrıca *Melunda*, *Aynikola* ve *Konedra* köyleri de Türk esirlerinin kaçtığı köyler arasındadır. Öte yandan *Ayharida* köyü yakınlarındaki bir dağın yamacında dışarıdan bakınca fark edilmesi neredeyse imkansız gibi görünen bir mağara uzun süre Türk savaş esirlerine barınma ve saklanma imkanı sağlamıştır. Küçük bir girişi olan mağaranın içine girilince çok geniş ve rahat bir alanla karşılaşılır. Bu mağara bölgede "Esirler Mağarası" olarak bilinmektedir. Bu mağarayla ilgili olarak anlatılan hikayelerden birisi ise Türk savaş esiri *Topal Süleyman lakaplı Süleyman Osman*, *Nuri İbrahim* ve *Mustafa İsmail* ile ilgilidir. Neredeyse bütün ada sathına yayılan ve özellikle *Mallıdağ*, *Yamaçköy*, *Erenköy*, *Gönendere* köylerini de içine alan bölgede herkes tarafından bilinen bu hikayeye göre esir kampındaki zor hayat şartlarından ve esaret hayatından bıkip usanan bu esirler bir punduna getirerek Mart 1918 tarihinde Çanakkale Esir Kampı'ndan kaçmayı başarırlar ve gündüzleri dinlenmek, geceleri de kaçmak suretiyle adanın kuzeyine kadar gelmeye çalışırlar. Kışın adada en çetin yaşandığı bu ayda gündüzleri bulabildikleri sığınaklarda ve tarlalarda saklanan Türk esirler geceleri de hiç durmadan kaçarak İngiliz askerlerinden ve Rum polislerinden olabildiğince uzaklaşmak isterler. Maksatları gündüz İngiliz askerlerine ve Rum polislere görünmemek ve yakalanmamaktır. Bir yandan saklanmaya çalışırken bir yandan da bir sandal bulup Anadolu'ya geçme niyetleri vardır. Mağusa bölgesinden iyice uzaklaştıktan sonra gizlice

geldikleri bir Rum köyünde kendilerine yardım edecek birisini ararlar; ancak köyde Rumlardan başka kaçak Türk askerlerine yardımcı olacak hiç kimse yoktur. Kaçak Türk askerleri çaresiz bir şekilde para karşılığında bir sandal bulmaya çalışırlar ve bu köyde yaşayan bir Rum köylüyle anlaşarak ondan kendilerine bir sandal temin etmesini isterler. Ne yazık ki Rum köylü parasını aldığı sandalı bir türlü esirlere getirmez ve onları aldatır. Rum köylüden sandal almaya çalışan ancak bunda da başarılı olamayan 3 Türk esir daha sonra yine aynı şekilde gündüz saklanmak ve gece ilerlemek suretiyle kaçarak *Mallıdağ* ve *Yamaçköy* arasındaki bölgeye kadar gelirler. Günlerdir kaçmaktan yorgun düşmüş, karınları aç ve Anadolu'ya kaçacak bir sandal bulamadıkları için de moral olarak yıkılmış durumdadırlar. Ne yapacaklarına karar vermeye çalışırken tesadüfen bir mağara bulurlar ve kendilerini hemen içeri atarlar. Burası o günden sonra *Esirler Mağarası* olarak bilinir; ancak *Esirler Mağarası*'nda durum değerlendirmesi yaparlarken yanlışlıkla mağaraya giren bir davar onların kaderini de değiştirir. Açlıktan perişan bir durumdadırlar. Hemen oracıkta hayvanı keserler ve bir kısmını pişirerek yerler. Ancak hayvanın sahibi Türk çobanın kaybettiği hayvanın peşinden oraya gelmesiyle işler biraz karışır. Köye dönerek babası *Hacı Mehmet Ali*'ye durumu bildiren çobanla beraber *Hacı Mehmet Ali* ve yanında birkaç kişi daha mağaraya gelir. Esirler durumlarını anlatırlar, aç kaldıklarını, Türk olduklarını ve esir kampından kaçtıklarını söylerler; ancak *Hacı Mehmet Ali* ile bir türlü anlaşamazlar. Kendisine ait bir hayvanın bu şekilde izinsiz yenmesi yüzünden sinirlenen *Hacı Mehmet Ali* daha sonra esirlerden para koparmanın yollarını aramaya başlar. Kendilerine yardımcı olabileceğini ve onlara küçük bir sandal temin edebileceğini belirtir. *Hacı Mehmet Ali* böylece Türk esirlerden kendilerini Anadolu'ya götüreceği sandal vaadiyle para alır ve tekrar köyüne döner. Günlerce bu bölgede parasını ödedikleri sandalın hazır olduğu haberini almak için bekleyen esirler ne yazık ki bu haberi hiçbir zaman alamayacaklardır. Çaresiz mağarayı terk ederek kimseye görünmeden köye gelirler ve ne olup bittiğini öğrenmeye çalışırlar. Burada gizlice görüştüğü kimse *Kıbrıslı Mehmet Osman*'dır. *Mehmet Osman* ve ailesi esirlerin bu bölgeye geldikleri günden itibaren kendilerine yardımcı olmuştur. Esirler köyde güvenebilecekleri insanlar bulunduğuna inanarak bu aileyi ziyaret ederler. Ancak *Mehmet Osman* onlara İngiliz askerleriyle Rum polislerinin köye baskın düzenleyerek kaçak Türk esirlerini bulmaya çalıştığını, esirlere yardım ve yataklık ettikleri düşüncesiyle de babası *Osman Ahmet*'le beraber *Yusuf Ahmet*, *Mehmet İbrahim* ve *Salih Musa* isimli köylüleri de

tutukladıklarını ve *Geçitkale*'ye götürdüklerini belirtir. Bunun üzerine ne yapacaklarını düşünen 3 Türk esiri kendileri yüzünden tutuklanan Kıbrıslı Türkleri kurtarmaya karar verirler. Köy meydanına giderek Kıbrıslı Türk köylülere teslim olmak istediklerini söylerler. Polise haber verilir ve ardından bölgeye gelen 2 Rum polis esirleri alarak *Geçitkale*'ye götürür. Burada diğer tutuklularla yüzleştirilen esirler tutuklu bulunan Türk köylülerin hiç birisini tanımadıklarını ve onlarla herhangi bir alışverişleri bulunmadığını, köylülerin kendilerine yardım ve yataklık etmesinin söz konusu olmadığını belirtirler. Bunun üzerine 3 Türk savaş esiri tekrar kaçtıkları *Karakol* bölgesindeki esir kampına götürülürken köylüler serbest bırakılır. Köyde tutuklanan tek kişi ise *Hacı Mehmet Ali*'dir ve o da hapis cezası olarak Girne'deki hapisaneyeye gönderilir. Söz konusu Türk köylü, Hacı Mehmet Ali daha sonra çıkartıldığı mahkeme tarafından Kıbrıs Genel Valisi'nin 15 Aralık 1916 tarihli sıkıyönetim uygulamasına muhalefet ve Türk savaş esirlerine yardım etmek suçlarından 2 yıl hapis cezasına çarptırılır. 8 Şubat 1918 tarihinde polis tarafından Kıbrıs Genel Valiliği adına hazırlanan adli suçlarla ilgili tutanak ve mahkeme dosyası *Melounda* köyünden *Hacı Mehmed Ali Mustafa* ile ilgilidir(HNÖA).

“Dava Numarası: 534/1918

Melounda köyünden Hacı Mehmed Ali Mustafa

Suç: Suçlu 8 Şubat 1918 tarihinde esir kampından kaçan Türk savaş esirleri Süleyman Osman, Nuri İbrahim ve Mustafa İsmail'in her birisinden Kıbrıs adasından kaçmalarına yardımcı olmak amacıyla Şubat veya Mart 1918 tarihinde 2.10 Kıbrıs Lirası almıştır.

Yukarıda belirtilen dönem içerisinde söz konusu savaş esirlerinin Kıbrıs adasından kaçabilmelerine yardımcı olmak gayesiyle yiyecek sağlamış ve savaş esirlerine yardım ve yataklık etmiştir.

5 Aralık 1916 tarihli 611 sayılı duyuru

Şahitler: Türk savaş esirleri Süleyman Osman, Nuri İbrahim, Mustafa İsmail

M.Fleury

İmza

9 Mart 1918”

9 Mart 1918 tarihi itibarıyla cezası henüz resmen Vali tarafından onaylanmış olmamakla beraber *Hacı Mehmet Ali Mustafa*'ya 2 yıl hapis

cezası verildiği Mağusa Kaza Komiseri vasıtasıyla duyurulur. *Mağusa Kaza Mahkemesi* tarafından Türk savaş esirlerine yardım ve yataklık etmekten suçlu bulunan ve 2 yıl hapis cezasına çarptırılan *Hacı Mehmet Ali Mustafa*'nın cezası 13 Mart 1918 tarihi itibarıyla Kıbrıs Genel Valiliği tarafından da onaylanır ve söz konusu Türk hapse atılır. 9 Mart 1918 tarihinden itibaren 2 yıl süreyle hapis cezasına çarptırılan *Hacı Mehmet Ali Mustafa*'nın cezası aradan yaklaşık 9 aylık bir süre geçtikten sonra yeniden gündeme gelir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve ateşkes ilanından sonra ilişkileri düzeltme gayretine giren İngiliz yönetimi sudan sebeplerle hapse attığı Türklerle ilgili olarak ceza indirimlerine gitmeye karar verir. 5 Aralık 1918 tarihinde Mağusa Kaza Komiseri tarafından kaleme alınan ve 9 Mart 1918 tarihinden itibaren hapis cezasını çekmekte olan Kıbrıslı Türk köylünün cezasının Türkiye ile girilen ateşkes süreci dikkate alınarak indirilmesi gündemdedir. Bu konuyla ilgili müracaat İngiliz Genel Valiliğine gönderilir. Harp sonrasında ilişkilerin düzelmesiyle beraber İngiliz yönetiminin de Kıbrıslı Türklere ve Türk savaş esirlerine bakış açılarında gözle görülür bir esneklik hissedilmeye başlanır.

Dr. Behiç Bey ve Arkadaşlarının Faaliyetleri

Kıbrıs adasında bu dönemde bir yandan Kıbrıslı Rumların Enosis faaliyetleri devam ederken, diğer taraftan da Kıbrıslı Türklerin bu duruma karşı tepkileri artarak kendini göstermektedir. Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakına karşı çıkanların başında ise Baf milletvekili *Dr. Mehmet Esat Bey*, *Dr. Hüseyin Behiç Bey* ve *Hasan Karabardak* isimli Kıbrıslı Türk liderler gelmektedir. İngiliz idaresi tarafından bütün faaliyetleri adım adım takip edilmekte olan *Dr. Mehmet Esat Bey*, *Dr. Hüseyin Behiç Bey* ve *Hasan Karabardak*'ın bir başka çalışması da Kıbrıs adasının Türkiye'ye iade edilmesini savunan bir parti kurma girişimidir. İngilizlerin daha 1914 yılından itibaren gözetim altında tuttukları ve çekindikleri bu partinin önde gelen liderleri de söz konusu bu Kıbrıslı Türklerdir. Öte yandan söz konusu toplum liderlerinin girişimleri ve *Mağusalı Ali Hüseyin Babaliki* (Ali Babaliki, 22 Mayıs 2002) gibi insanların gayretleriyle bir başka girişimde daha bulunulur ve *Karakol* bölgesindeki Türk savaş esirlerini kurtarabilmek amacıyla son derece gizli ve sessiz bir şekilde bir isyan teşebbüsünde bulunulur. Kıbrıs'ta pek çok jurnalci, ajan ve muhbir vasıtasıyla özellikle toplum liderlerinin neredeyse bütün faaliyetlerini takip eden ve muhtemel

karışıklıklara anında tedbir almak düşüncesinde olan İngiliz idaresi bu isyan girişimini son ana kadar öğrenemez. İsyân girişimiyle ilgili ilk bilgilerin kendisine ulaşmasının hemen ardından *Kıbrıs Valisi Malcolm Stevenson*, 6 Mayıs 1919 tarihinde Sömürgeler Bakanı'na gönderdiği bir raporla Paskalya kutlamaları sırasında Kıbrıslı Türkler tarafından karışıklık çıkartılacağını, hemen ardından da esir kampındaki Türk esirlerin İngiliz askerlerini etkisiz hale getirip ayaklanmayı adanın dört bir tarafına yaymaya çalışacaklarını bildirir(Hill, 1949: 329).

“Alınan önleyici tedbirler sayesinde ada sathında yayılacak kargaşa belirtileri şimdilik ortadan kalkmıştır. Adada yaşayan Türklerin ve Rumların davranışları bu açıdan son derece tatmin edicidir.

Ada sathında kargaşalık çıkacağı konusunda meclis üyesi Sait Efendi'nin verdiği bilgiye ilaveten Kıbrıs'ta bulunan eski istihbarat servisinin sabık ajanları ve başka bazı kaynaklar aracılığıyla şu bilgi edinilmiştir: Doktor Esat, Doktor Behiç ve Hasan Karabardak, Rum Paskalya Haftası'nda Lefkoşa'da bir kargaşa ve ayaklanma başlatmayı planlıyorlar. Bunda başarı sağlandığı takdirde Mağusa Esir Kampı'nda bulunan savaş esirleri verilecek bir işaretle muhafızların üzerlerine çullanarak silahlarını alacaklar ve onlar da bu ayaklanmaya katılacaklardır.

Mısır ve Hindistan'da karşılaştıklarımızı göz önüne alarak ada sathına yayılabilecek bu kargaşa emarelerini ve kargaşa çıkması ihtimalini önlemek gayesiyle etkili tedbirler almayı tercih ettim.

Kıbrıs'taki askeri birliklerimize komuta eden Albay Brown'un bana bildirdiğine göre, Paskalya'dan bir veya iki gün önce Mağusa'daki Esir Kampı'na bir kibrit kutusu atılmıştır. Bu kibrit kutusunda bulunan gizli bir yazıda Mısır'da bulunan İngiliz Yönetimi'nin bir çırpıda devrildiği ve 15.000 İngiliz'in ortadan kaldırıldığı belirtilmektedir. Bu ayaklanmayla ilgili olarak Lefkoşa'da bazı Türklerin tutuklandığı günün gecesinde Mağusa Esir Kampı'nda bulunan savaş esirleri elbiselerini çıkartmadan yataklarına girmişler ve kendilerine verilecek işareti beklemeye başlamışlardır. Bu konuyla ilgili olarak tutuklanan üç kişi (Dr. Mehmet Esat Bey, Doktor Behiç Bey ve Hasan Karabardak) Girne Kalesi'nde olup kendilerine iyi bakılmaktadır. Karısı tarafından Kamil Paşa'nın yakını olan Dr. Mehmet Esat Bey bunu istismara kalkışmasının yanında son zamanlarda Genç Türkler hareketi içerisinde yer alan, Alman ve genellikle ihtilal sempatzanı davranışlar sergileyen bir kişi olup

Mısır'daki ihtilalcilerin davranışlarını haklı gösterme gayreti içerisindeydi.

Bu bağlamda Kıbrıs adasının Yunanistan'a ilhakı konusunda ortalıkta yayılan dedikoduların Müslümanları olduğu kadar adada yaşayan her sınıftan insanı son derece rahatsız ettiğini ve eğer sonuç olarak bir ilhak söz konusu olacaksa bunun hemen karara bağlanmasını, bu konuda herhangi bir girişim yapılmadan önce adada hali hazırda görev yapmakta olan askeri birliğin iki veya üç piyade bölüğüne ihtiyati tedbir olarak kalıcı bir şekilde güçlendirilmesi gerektiğini çok arzu ettiğimi de belirtmek isterim."

6 Mayıs 1919 tarihinde Kıbrıs Valisi Malcolm Stevenson'un İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'na gönderdiği ve Kıbrıs'taki Türklerin ada sathında ayaklanma girişimi başlattıklarını beyan eden mektup İngiltere Sömürgeler ve Dışişleri Bakanlıkları tarafından son derece ciddiye alınır(Hill, 1949: 529).

"Rum heyetinin eylemlerinin Türkler arasında yarattığı tedirginlik, adanın Türkiye'ye verilmesini savunan küçük bir partinin örgütlenmesine yol açtı. Önde gelen Müslümanların (İrfan Bey ve Hamdi Bey) bu işle hiçbir ilgileri yoktu. Sait Efendi ise, yalnızca gönülsüz destek oluyordu. Partinin önderleri (bir İttihat ve Terakki üyesi olan Dr. Esat ile Dr. Behiç ve Hasan Karabardak) Rumların Türklere karşı Paskalya Haftası'nda saldıracakları söylentisini çıkartmışlardı. Bu önderler bir ayaklanma ile birlikte Mağusa'da bulunan savaş esirlerini serbest bırakmayı tasarlıyorlardı. Adanın yöneticilerinden Malcolm Stevenson tarafından zamanında alınan önlemlerle, bu kimseler tutuklanıp hapse konuldular."

Vali Malcolm Stevenson'un korku ve panik içinde kaleme aldığı ve adada derhal tedbir alınmasını talep ettiği raporu esasında bütün sıkıyönetim uygulamaları ve yasaklamalara rağmen Kıbrıs'ta duruma tam olarak hakim olamadığını da göstermektedir. Bu dönemde Dr. Behiç Bey ve arkadaşları tarafından Karakol bölgesindeki Türk savaş esirleriyle irtibat İngilizlerin bütün istihbarat ve jurnal faaliyetlerine karşılık hiç kesilmeden devam eder ve yaratılacak bir kargaşa ortamında esirlerin serbest kalması sağlanarak Anadolu'ya kaçmaları hedeflenir.

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin hemen ardından İngiliz askeri yetkililerinin esir kampında güvenlik tedbirlerini biraz daha gevşetmeleri sonrasında esirlerin oradan kurtarılması ve Anadolu'ya geçirilmeleri böylece gündeme gelir. Ancak ada sathına yayılması planlanan Türk ayaklanması, Türk esirlerin gece elbiseleriyle yataklarında bekleyerek isyan için hazır olmaları gerektiğini belirten küçük mesajın bir kibrit kutusu içerisinde kampa sokulduğunun anlaşılmasıyla suya düşer, *Dr. Mehmet Esat Bey, Gazi Mağusalı İmam Mustafa Nuri Efendi, Dr. Hüseyin Behiç Bey ve Hasan Karabardak* ve Kavanin Meclisi Mağusa üyesi *Mahmut Celalettin Efendi* gibi birçok Kıbrıslı Türk de tutuklanarak Girne Kalesi'nde hapsedilirler (Topçan, 1990:21). *Dr. Esat Bey*'in İngilizler tarafından tutuklanmasından sonra özellikle eşi *Faika Esat* tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı nezdinde bir takım girişimlerde bulunularak *Dr. Esat Bey*'in serbest bırakılması ve ada dışına sürgüne gönderilmesi için çalışmalarda bulunulur (F.O.371/4225-9275). Bunun hemen akabinde dokuz aylık bir tutukluluk halinden sonra İstanbul'a sürülen *Dr. Mehmet Esat Bey* önce Mersin'e geçer, daha sonra da eşi *Faika Hanım*'la beraber Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'na katılır.

Çoğu zaman hiç bir sebep gösterilmeden yapılan bu tutuklamaların ardından bu Kıbrıslı Türkler hapisane hayatından kurtulup serbest kalsalar ve İngilizlerin bütün yasak ve kısıtlamalarına harfiyen uysalar dahi yine de İngiliz İdaresi'nin baskısı ve gözetimi altında yaşamak zorunda kalırlar, ayrıca zengin ve varlıklı Türkler baskı altında tutularak bütün mal varlıklarını kaybetmelerine sebep olunur ve sonuçta Kıbrıslı Türkler gittikçe fakirleşirken Türklerin mal varlıklarını ucuz fiyatlar karşılığında elde eden Rumlar zenginleşirler. (Denktaş, 1997:23). İngiliz Hükümeti ve Kıbrıs Valiliği yaptığı emrivakilerin hesabını vermediği gibi, mal varlıklarını kaybeden ve hapse düşen Kıbrıslı Türklerin herhangi bir tazminat isteğinde bulunmalarını önlemek için alelacele bir kanun tasarısı hazırlayarak bunu Kavanin Meclisi'ne getirerek hemen kanunlaştırırlar. İngiliz yetkililer bu dönemde ayrıca aslen Giritli olan *Ahmet Çavuş* ile *Ahmet Hüseyin Çavuş* isimli iki Türk'ü daha hapse atarlar (Nesim, 1989:29). Tutuklananlar arasında *Ahmet Çavuş'un kardeşi Osman* ve oğlu *Ali* de vardır. Babası *Hacı Hasan Efendi* sadece 2 gün Limasol'da tutuklu kalmış ve serbest bırakılmıştır (Nesim, 1989:26). Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği dönemde ikişer gemilerini kaybeden bu insanlardan *Hüseyin Çavuş* daha sonra Girne'ye, *Ahmet Çavuş* da Limasol'a yerleşirler.

İngiltere ise Kıbrıs Valisi tarafından güvenlik açısından acilen ihtiyaç duyulduğu belirtilen Kıbrıs'taki küçük garnizonunu takviye edecek asker bulamadığından piyade bölüklerini adaya gönderemezken bu dönemde İngiltere'nin adaya gönderdiği tek takviye birlik Suriye kıyılarında görev yapan Akdeniz'deki donanmasından teşkil edilen 50 kişilik makineli tüfek birliğidir ve Lefkoşa'da görevlendirilir. *Vali Stevenson*'un asker isteğine karşılık verilmezken Sadrazam Kamil Paşa'nın damadı *Dr. Mehmet Esat Bey* önderliğinde Türk savaş esirlerini kurtarmaya yönelik plan ise Dışişleri ve Koloniler Bakanlığı'nca son derece önemsendir. Özellikle Hindistan'da savaş sonrasında Müslüman halk arasında başlayan hoşnutsuzluk ve İngiliz idaresine karşı başlatılan direniş, o zamana kadar İngiltere'ye fazla bir sorun çıkarmadan devam eden bir takım küçük huzursuzluklar Kıbrıs'taki ayaklanma girişimiyle bir araya gelince İngiltere'nin göz ardı edemeyeceği bir vaka halini alır ve *Hindistan Eski Genel Valisi Lord Curzon* bu olayla ilgili olarak apar topar Paris'e gider(Hill, 1949:549).

“Hint Müslümanlarının bu karşı koyma hareketlerinin önemi 1919'da Gandhi'nin yönetiminde İngiliz hakimiyetine karşı ayaklanmış olan Hinduların da desteğini kazanmış olmasıyla artıyordu. O zamana kadar, Hinduların aksine, Hint Müslümanlarının İngiltere'ye bağlı kaldıkları da hatırlanırsa, durum daha kolay değerlendirilebilir. Nitekim Lloyd George bu gerçeği hemen anlamış ve Barış Konferansı'nda göz önünde bulundurmıştır.

Kıbrıs Başpiskoposu'yla birlikte, Londra'daki Kıbrıs heyetini yönetmekte olan Dr. Lanitis, 14 Mayıs 1919 günü mektupla, Londra Büyükelçisi Kaklamanos'u uyardı. Buna göre İngiliz makamları Kıbrıs'ta Rum halka karşı Türklerin komplosunu ortaya çıkartmışlardı. Dr. Lanitis, “İngiliz polisinin vardığı sonuçlara göre bu komplo, Mısır ve Hindistan'da karışıklıklar çıkartmış olan İslam Birliği ile ilgilidir.” diyordu.

“İngiliz Hükümeti'nin bazı üyeleri, her şeyden önce bu Müslüman hareketine önem veriyorlardı; bunlar, ancak Mustafa Kemal'in yönetimindeki milli Türk hareketi geliştikten sonradır ki, diğer milliyetçi İslam hareketlerine ne çeşit bir örnek vermekte olduklarını anladılar.”

Bütün bu gelişmelerden o ana kadar haberi olmayan İngiltere Hükümeti, *Dr. Mehmet Esat Bey*'in eşinin İngiliz Kralı'na eşinin serbest bırakılması konusunda yaptığı başvuru sonrasında haberdar olur ve o güne kadar bu

tür gelişmeler hakkında kendisine bilgi aktarılmayan Dışişleri Bakanlığı, Koloniler Bakanlığı'na resmi bir yazı göndererek Kıbrıs'ta veya başka yerlerde meydana gelebilecek bu tür hareketlerle ilgili alınan raporlardan bu bakanlığın da haberli kılınması gerektiğini bildirir.

Dr. Hüseyin Behiç Bey ve eşi *Fatma Hanım*'ın kaderleri de ne yazık ki son derece trajik ve acıdır. Öteden beri *Doktor Behiç Bey*'in kendileri açısından bir tehlike oluşturduğunu bilen İngiliz yönetimi son derece sinsi bir planla *Doktor Behiç Bey*'den kurtulmanın yollarını araştırmaya başlar ve Kıbrıs tarihinde 37 gün gibi son derece kısa bir süre içerisinde yargılama ve idam cezasının yerine getirilmesiyle sonuçlanan bir vakayla *Doktor Behiç*'ten kurtulmayı başarırlar (Ertughrul, 1996:6). Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını önlemeye yönelik faaliyetlerin içerisinde lider olarak görünmesi, İngiltere'nin özellikle Çanakkale cephesinde esir ettiği Türk savaş esirlerini kurtarmaya yönelik faaliyetleri, Teşkilat-ı Mahsusa ile yakın ilgisi ve Kıbrıs Türk toplumunu dağınlıktan kurtaran özellikleriyle de gerek Rumların, gerekse İngiliz yönetiminin başını ağrıtmaktadır.

11 Mayıs 1924 Pazar sabahı Lefkoşalılar duydukları bir cinayet haberiyle ürperirler. *Dr. Behiç Bey*, karısı *Fatma Hanım*'ı üç kurşunla öldürmüştür (Hakikat, 17 Mayıs 1924). O günlerde *Doktor Behiç Bey*'in işlediği cinayet sıradan bir olaymış gibi görünse de işin aslı son derece farklıdır. *Dr. Mehmet Esat Bey*'i tutuklayıp daha sonra İstanbul'a sürgün eden ve adaya girmesini yasaklayan İngiliz İdaresi, *Hasan Karabardak*'ı da yıllarca *Girne Kalesi*'nde hapsedmiş ve daha sonra da *Doktor Behiç Bey*'den kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştır (KTMA.TK.060.1950.) *Doktor Behiç Bey* ve eşini içine alan sinsi plan gereğince önce *Fatma Hanım*'a eşinin belli dönemlerde Lefkoşa'daki bir batakhaneye gittiği ve istenirse orada bulunabileceği söylenir. İngiliz istihbarat subaylarının ustaca planları sonucunda kocasının kendisini aldattığı düşüncesi kafasında oluşmaya başlayan *Fatma Hanım*'ın bilinçaltına bu kuşku ve düşünceler zaman içinde iyice yerleşir ve İngilizlerin sinsi planının birinci kısmı böylece ne yazık ki başarıyla tamamlanır. Bütün bunlara inanmaya başlayan *Fatma Hanım*'ın durumu eşinden farklı değildir çünkü aynı şeyler *Doktor Behiç Bey*'e de karısı için söylenmiştir (Ertughrul, 1996:6). Birbirlerinden habersiz karıkoca için başlatılan bu karalama kampanyası sonucunda *Dr. Behiç Bey* karısını öldürür ve Kıbrıs tarihinde rekor sayılabilecek bir süre içerisinde

mahkemeye çıkartılır, idama mahkum edilir ve bu karar 9 Haziran 1924 tarihinde Kıbrıs Genel Valiliğine bildirilir (KTMA.TK.061.1952).

İlk defa 6 Mayıs 1919 tarihinde *Kıbrıs Genel Valisi Malcolm Stevenson*'un İngiltere'ye bildirdiği Kıbrıs Türklerinin Paskalya öncesi ayaklanarak Türk savaş esirlerini kurtaracakları haberiyle kayıtlara geçen ancak uzun süredir İngilizlerin gözetimi altında tutulan *Doktor Behiç Bey*'i İngiliz yetkililerin sıradan bir vatandaş gibi görmeleri veya hiç tanıymıyormuş gibi davranmaları ise son derece ilginç bir durumdur (Emine Hasan, 14 Temmuz 1992).

“Doktor Behiç Bey buralarda (Lefkoşa’da) herkes tarafından bilinen, tanınan, sevilen, muhiti olan bir insandı. Tıp tahsilini yurtdışında bir yerlerde yapıp adaya gelmiş. Herkese yardımcı olurdu. Rumlarla İngilizler pek sevmeyizlerdi o yüzden. Bir de Mağusa’daki esirlere yardım ediyor falan diyerek peşine düşmüşlerdi. Sonunda olan oldu ve hem Hüsnü Efendi’nin kızı ve hem de Behiç Bey öldü gitti.”

Bu olaydan 37 gün sonra *Dr. Behiç Bey*, 17 Haziran 1924 Salı günü Lefkoşa'nın Rum tarafındaki Merkez hapisanede idam mahkumları ve müebbet hapis cezası alanların bulunduğu tutulduğu 8. bloktan alınarak 1 komiser, hapisane komutanı, *Adli Tabip* ve *Muavini Hacı Gavril* huzurunda idam edilir. *Dr. Behiç Bey*'in idam edilerek cezalandırılması sonrasında “böylece kurnaz İngiliz, tehdit unsuru olarak gördüğü bir lideri, büyük bir oyuna getirerek siyaset sahnesinden silme becerisini, kendine özgü metotlarla halletmenin mutluluğunu yaşamıştır. İşbirlikçilerin sevincini saymazsak. İttihat ve Terakki'nin bu genç doktoru, sarsılmaz İngiliz adaletinin pençesine düşmüş, cinayet anındaki ağır tahrik göz ardı edilmiş, uyduruk şahadetlere itibar edilerek adada o dönemde üç tane doktordan birisi olmasına rağmen seri bir şekilde yargılanmış ve öldürdüğü karısı daha kırklanmadan asılarak idam edilmiştir.” (Doğrusöz, 2002:145). *Dr. Behiç Bey*'in idamı sonrasında Kıbrıs'ta onunla ilgili farklı hikayeler anlatılır, ayrıca 1890 Lefkoşa doğumlu *Ahmet Babacan*'ın not defterinden alınarak günümüz diline Kıbrıslı Türk araştırmacı *Harid Fedai* tarafından çevrilmiş olan 83 bölümlük ağıt, Kıbrıs'ta Azinas veya Azinos olarak da bilinen Kıbrıslı Rum halk ozanı *Haralambos Mihail* tarafından *Dr. Behiç Bey*'in karısı *Fatma Hanım*'a istinaden “*Fatma Hanım Ağıdı*”, yine Kıbrıslı Rum halk ozanı *Hristoforos Kutsavakis* tarafından “*Karısını Öldüren Behiç*

Bey'in Merkezi Cezaevinde Asılması Ağdı" isimli bir başka ağıt gibi pek çok ağıt da kaleme alınır.

Ermeni Kamplarının Kapatılması

The Cyprus Gazette'nin 3 Eylül 1920 tarihli sayısında yayımlanan 488 ve 489 sayılı hükûmet bildirimleriyle *Kıbrıs'ın İngiliz Valisi Clauson* kampın sadece Osmanlılar için kurulmadığını, İttifak Devletleri'yle yapılan savaşların da kampın kuruluş nedenleri arasında bulunduğunu belirtip bir takım kısıtlamalar getirir. 2 Ekim 1916 tarihinde Ermeni terör kamplarının kurulabilmesi için Kıbrıs'ta bulunan Rumları ve Ermeni cemaatini ikna eden ve bu kampın kuruluşunu adada yaşayan Türklerden gizleyen Fransızlar daha sonra Kıbrıs'ta İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından da istenmemeye başlar. Fransız subaylarınca eğitilen Ermenilere askerî eğitimin yanında sabotaj teknikleri, propaganda ve casusluk konularında da bilgi verilmektedir. Ayrıca kamptaki Ermeni ve Araplara milliyetçilik duygusu aşıl原因arak savaşta Fransızlara rehberlik ve kılavuzluk edebilmeleri de sağlanır (Aytekin, 1993:309). Ancak Fransızların Ermenilerin yanında başka milletlere mensup Cezayirli ve Suriyeli Araplar gibi insanları da kullanma istekleri kampta huzursuzluklara yol açar. İngiltere'nin 5 Ağustos 1914 tarihinde *İngiliz Yüksek Komiseri ve Kıbrıs Genel Komutanı John Eugene Clauson* imzasıyla ilan ettiği sıkıyönetim çerçevesinde adada başka bir ülkeye ait bir askerî kampın bulunmasını istemeyen İngilizler, Ermenileri düşündüklerinden değil, öncelikle adanın güvenliğini sağlamaya çalıştıklarından ilişkilerde problemler çıkmaya başlar.

Ermeni kampındaki Fransız subaylarının Ermenilere daha sıcak ve sempatik yaklaşımlarına karşılık, İngilizlerin önce kendi güvenliklerini düşünmeleri ve bu dönem içinde Ermenilerin *Trikomo* isimli bir Rum köyünü basıp soymaya çalışmaları ve Kraliyet Muhafız Alayı'ndan bir İngiliz askerinin Ermeniler tarafından öldürülmesi adada gerginliğin bir anda artmasına sebep olur. Esasında Doğu Lejyonu bünyesinde eğitilen Ermenilerin vukuatları daha Beyrut'ta iken başlar. Mondros Mütarekesi öncesinde bu bölgede toplanan Ermenilerin polisle çatışması ve daha Anadolu topraklarına gönderilmeden önce bir takım hadiselerle sebebiyet vermeleri üzerine Fransızlar Ermenilerden oluşan askerî gücün "disiplin yokluğu salgınına düşmüş oldukları" ve subaylarının verdiği emirleri yerine getirmeyi reddettiklerini görürler. Taşnak ve Hınçak gibi grupların

etkisi altına giren Ermenilerdeki Türk düşmanlığı o kadar güçlüdür ki Fransız ordusunda bulunan Senegalli Müslümanlarla bile çatışmalara girmekten çekinmezler. Kampın kuruluş aşamasındayken *İngiliz Genel Valisi John Clauson*'un Fransız yetkili *Albay Louis Romieu*'dan ısrarla talep ettiği kampa getirilecek Ermenilerin kesinlikle kamp dışına çıkmalarının yasaklanması ve civar köylerde bulunan Rumlar ve Türklerle herhangi bir irtibatlarının olmaması konusundaki istekleri zaman içinde göz ardı edilince Ermenilerin sebep olduğu taşkınlıklar adayı sarmaya başlar. Kampta bulunan Ermenilerin civarda bulunan ve adadaki Ermeni azınlığa her zaman yardım edip dostluk elini uzatmış Türk köylerine de saldırmaları, özellikle *Karpaz* bölgesindeki Türklerin güvenli bir şekilde Mağusa'ya gidip gelememeleri, ayrıca bir seferinde de Rum ahalinin Ermenilere yardım ederken Türk esir kampını da taş yağmuruna tutmaları bardağı taşıran son damla olur (Nesim,1990:28). Esasında kamplarda askerî eğitimden geçirilen Ermenilerin sebep oldukları olaylar bunlarla da sınırlı değildir. Özellikle civar köylerde yaşayan Türklerle tarlalarıyla ilgilenmek için kamp yakınlarına gelen köylüler Ermenilerin öfkesiyle karşılaşılır (KTMA.061.1951).

“Monarga'nın yanında Ailya diye bir köy varmış. Bir gün bu köyden bir Rum, kızı ile birlikte öküzlerini otlatırken birkaç Ermeni askeri kızına tecavüz etmek istemiş. Başka Rumlar yetişmişler ve kızı kurtarmışlar. Bir kaç gün sonra Ailya'ya giden Ermeni askerlerini köylüler fena halde dövmüşler. Buna çok sinirlenen Ermeniler ertesi gece silahlarını da alıp Ailya'ya katliam yapmaya gitmişler. Bunu haber alan Fransız idarecileri hemen gidip kendilerini geri çevirmişler. Eğer geri çevirmeseydiler (Ermeniler) büyük bir katliam yapacaklardı. Bu askerler çok disiplinsiz imişler. Bu nedenle Monarga'ya giden yolu keserlermiş. O dönemlerde herkes kasabaya katır arabalarıyla giderlermiş. Ermeniler yolu kestiği için de kadınlar arabanın içine saklanarak kasabaya giderlermiş...”

Yalnız başına dolaşan, tarlasıyla uğraşan ve bir şekilde Ermenilerle yollarda karşılaşanlar dayaktan kurtulamazlar, paraları ve eşyaları gasp edilir, hakarete uğrarlar ve feci şekilde dövülürler (KTMA. TK.060.1949.). Olayların artması, Ermenilerin Kıbrıs'ta yasadışı işlere kalkışmaları Ermeni kampındaki hapisanenin yoğun bir şekilde kullanılmasına sebep olur. Ayrıca özellikle İngiliz esir kampı civarında bu tip olayların yaşanması *İngiliz Yüksek Komiseri ve Kıbrıs Genel Komutanı*

John Eugene Clauson'un bir bildiri yayımlayarak adada özel yetkilerle donatılmış başka bir ülkeye ait bir askerî kamp bulunsa da Kıbrıs'ta kanuni tek yetkilinin Valilik makamının olduğunu, Ermeni askerî kamp yetkilileri de dahil olmak üzere bütün ada sathında her türlü deniz ulaşım araçlarının uygun görülmeyen kişilere veya kuruluşlara devredilmesinin yasaklandığını, ayrıca Kıbrıs'a getirilecek askerî amaçlı her türlü malzemenin de Valilik onayı ve bilgisi dahilinde getirileceğini ilan ederek duyurmasına neden olur.

Öte yandan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanması da gerekçe gösterilerek Kıbrıs'ta tesis edilen Ermeni kampları kapatılır, kampla ilgili her şey *İngiliz Esir Kampı Komutanı Yarbay Motherwell* tarafından teslim alınır. Kampla ilgili her türlü malzemeye oluşturulan bir askerî komisyon tarafından el konulur. Kampta bulunan Ermenilerin adayı terk etmelerine müsaade edilir ve bu Ermeniler gemilerle adadan ayrılır. Monarga'daki mezarlıkta 3'ü yol kestiği için Rumlarca öldürülen, diğerleri kendi ecelleriyle ölen toplam 20 Ermeni ve 3 Fransız'a ait mezar (KTMA.061.1951) daha sonra 1940'lı yıllarda Kıbrıs'taki Fransa Büyükelçiliği'nin girişimleriyle oradan alınarak Fransızlar *Larnaka*'daki Fransız mezarlığına, Ermeniler de yine *Larnaka*'da bulunan Ermeni mezarlığına nakledilir. *Larnaka*'da mezarları ve kimlikleri bilinen Ermeni Doğu Lejyonu mensubu iki asker ise çavuş *Pierre Christophe Besson* ile *Georges Gagneron*'dur. 359. *Piyade Alayı* mensubu olan söz konusu çavuşun birlik kayıt numarası 8862, sicil numarası ise 276'dır. 175. *Piyade Alayı* mensubu olan er *Gagneron* 8962 kayıt numarası ve 464 Auxonne sicil numaralıdır. Her iki askerin kayıt numaralarının 8.000'den daha büyük rakamlar olması, *Monarga*'daki Ermeni Doğu Lejyonu mensuplarının sayısının 1921 yılına gelinceye kadar 9.000'e yaklaştığını göstermektedir. Ermeni lejyonerlerin mezar taşlarına beyaz yuvarlak bir taş konurken, Fransızlar ise haç yerleştirmeyi tercih ederler. Söz konusu mezarlıklardaki Ermeni lejyonerler ve Fransızlar için her yıl 11 Kasım tarihinde *Larnaka*'da bulunan askeri misyonun da katılımıyla askeri anma töreni düzenlenmektedir.

İngiliz idaresinin bir takım yasaklamalar getirmesi sonucunda bu kamplar kapatılır ve böylece *Port-Said*'den Arabistan çöllerine kadar pek çok yerde Fransız bayrağı ve Fransız üniformasıyla görev yapan, Çukurova bölgesini işgal eden, posta, istihbarat, istihbarata karşı koyma, pusu, sabotaj, ulaşım, haberleşme ve güvenlik gibi stratejik konularda Kıbrıs'ta eğitimli Çukurova

bölgesinde ve Anadolu'nun farklı bölgelerinde casusluk faaliyetlerinde bulunan (Ural, 1998:308) Ermeni gücü Kıbrıs'ta faaliyetini noktalar.

Çanakkale Şehitliği

1920 yılından sonra nispeten hafifletilen esir kampındaki askeri uygulamalar Cumhuriyet ilanı sonrasında esir kampının tamamen kapatılmasıyla sonuçlanır. Türk esirlerin bir kısmı Anadolu'ya geçerken, bazıları Kıbrıs'ta kalmayı tercih eder. Kıbrıs'ta kalan ve burada yaşamak isteyen esirler bir süre daha sıkıntı içinde yaşamalarına rağmen Kıbrıslı Türklerin yardım ve destekleriyle hayatta kalmayı başarırlar. Esaretten kurtulan ve Kıbrıs adasında kalan Türk askerlerinin yardımına özellikle Mağusalı Türkler koşarlar(Hüseyin Nafi, 18 Ağustos 2001).

“Dedem Mehmet Nafi Mustafa Bey'dir. Mağusa'da onu tanımayan hiç kimse yoktu ve ona Nafi Bey derlerdi o zaman. Çok saygıdeğer, çok muhterem bir insandı. Herkese elinden geldiğince yardımcı olmaya çalışırdı. Asıl yaptığı iş ise İngilizler aleyhine casusluk yapmaktı. Kıbrıs'ta olup bitenler ve İngiliz idaresinin Kıbrıs'ta yaptığı her şeyi takip eder, bütün faaliyetlerini gözler ve derhal Şam'a giderek orada yetkililere bilgi aktarırdı.

Bu arada Türk savaş esirleriyle ilgili olarak da bilgi götürmeye devam etti. Savaş bitip mütareke imzalandıktan sonra esirlerin bir kısmı anavatana döndü, birçoğu ise buralarda kaldı. Kimisi evlenip çoluk çocuğa karıştı. Ancak ilk zamanlarda esirler bayağı sıkıntı çektiler buralarda. Ceplerinde para yok. Yiyecek ekmek yok, ilgilenen yok. Ne yapsınlar?

Bütün gün surların içinde dolanıp dururlardı öyle. Dedemin dükkanının önünden geçerlerdi esirler. Dedemin burada çok güzel bir fırını vardı. Sırf Türk esirleri için özel ekmekler yapardı ve onlara dağıtırdı. Esarete talaş ve yağsız kabak yediklerinden şimdi de taşlı ekmek yemesinler diye yaptığı o ekmekleri dağıtırdı askerlerimize. Savaş 1918 tarihinde bittikten sonra İngilizler Türkleri Anadolu'ya göndermek istemediler kendilerine karşı yeniden savaşmasınlar diye. Ne yapacaktı bu askerler de? Anavatana dönebilmek için çok uğraştılar. O zaman çok yardım edildi onlar. Kimisi sandal yaptı, kimisi sal yaptı sırf Anadolu'ya gidebilsinler diye.”

Gazi Mağusa'daki Çanakkale Şehitliği'nde bulunan ve çeşitli sebeplerle İngiliz esir kampında hayatını kaybeden esirlerden 33 tanesinin kimliği ve hangi mezarda yattıkları bilinmektedir. Ayrıca şehitlikte isimleri

bilinen ancak hangi mezarda yattıkları bilinmeyen 217 askerinin daha mezarı bulunmaktadır. Mezarları belli olmayan bu Türk şehitlerinin iki tanesi 1916, 76 tanesi 1917, 59 tanesi 1918, 62 tanesi 1919, 18 tanesi de 1920 yılında değişik sebeplerle şehit olmuşlardır. Şehitlikte bulunan Türk mezarları içerisinde hiç subay bulunmaması, burada sadece üç tane astsubay başçavuşa ait mezar bulunması, geriye kalanların ise er ve erbaşlardan oluşması İngilizlerin rütbeli Türk subaylarını başka esir kamplarına götürdükleri fikrini ortaya çıkarabilir. İngilizlerin bu esir kampında Türk subaylarını barındırmamalarının en büyük nedenlerinden birisi komutanlarıyla bir arada bulunacak rütbesiz askerlerin komutanları tarafından verilecek emir ve direktifleri uygulayacakları, esir kampında olsalar dahi emir-komuta zincirinden çıkmayacakları endişesidir. Moral ve motivasyon açısından dirençlerini kaybetmeyecek Türk esirleri kontrol altında tutmanın daha zor olacağı kaygısı İngilizleri rütbeli Türk askerleriyle er ve erbaşları farklı esir kamplarına sevk etmeye iter.

3 Kasım 1919 tarihli *Doğruyol* gazetesinde yayımlanan haberde, yapılan müsamereler sonucunda toplanan 24 İngiliz lirası, 1 şilin ve 2 kuruşun Türk savaş esirlerine hediye edilen üzeri Kıbrıs işlemeli ipek ve keten mendiller için harcandığı, bunun üzerine *Türk Esir Taburu İmamı Şevket Bey* ve 11 başçavuşun *Lefkoşa Türk Derneği Riyaseti Aliyesi*'ne teşekkür mektubu gönderdiği bildirilmektedir. Bu başçavuşların da başka esir kamplarına götürüldükleri, kurtuldukları veya mezarlarının Kıbrıs'ta olduğu düşünülebilir. Ayrıca Türk savaş esirlerine verilen numaraların - en azından bilinenler arasında - 245 ila 10426 arasında değişmesi, buraya bu kadar çok Türk savaş esirinin getirilmediği göz önüne alındığında, bu durum İngilizlerin Çanakkale cephesinde esir aldığı askerleri başka esir kamplarına da götürdüğünün bir işareti olabilir. Örneğin *Karakol* bölgesindeki esir kampı komutanının 13.3.1919 tarihli yazısında da belirtildiği üzere, İzmirli Türk savaş esiri *İbrahim Osman Burnova*, Kıbrıs'tan Selanik'e gönderilmiştir. Ayrıca 12 Temmuz 1918 tarihinde *M. Cemal* imzasıyla *4. Tayyare Müfrezesi*'nin Kıbrıs üzerinde yaptığı keşif uçuşu sonrasında Karargah-ı Umumi Harekat-ı Harbiye Şube Müdürü'ne gönderilen keşif raporunda da "... *Mağusa'nın yani San Magusa'nın şimalindeki Üseray-ı Osmaniye Ordugahı kema fi's-sabık mevcuttur. Ancak üseranın bir kısmı adadan bir başka mahalle nakledilmiştir.*" denilmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasının hemen ardından yeni Türk devletiyle sıcak ilişkiler kurma gayretine girişen İngiliz hükümeti Kıbrıs'ta bulunan Türk askerlerine ait mezarları da koruma kapsamına alır ve Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bünyesinde bunlarla ilgili düzenleme, tanzim ve koruma faaliyetlerine girişir. Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği, dünyanın dört bir tarafında hayatını kaybetmiş İngiliz askerleriyle ilgili olarak tesis edilen şehitliklerin bakım, onarım, koruma ve kollama faaliyetlerini yürüten bir kurumdur. İngiltere'nin bugüne kadar katıldığı bütün savaşların kayıt ve envanterinin tutulduğu kuruluş böylece konuyla ilgili her türlü problemi de anında çözme imkanına sahiptir. Kurum İngiliz askerleri yanında İngiltere'yle ittifak içerisinde olan ülkelerin askerlerine ait mezarlıkların da bakım, onarım, koruma ve kollama görevlerini üstlenmektedir. Ayrıca Kıbrıs'ta olduğu üzere kendi sorumluluk alanlarında bulunan farklı ülkelere ait mezarlıkların bakım ve onarımlarını da yerine getirmektedir.

Ana karargahı Mısır'ın Kahire şehrinde bulunan söz konusu komiserliğin Kıbrıs'ı da içine alan Doğu Bölgesi'nden sorumlu Binbaşı tarafından 13 Temmuz 1936 tarihinde Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilen yazıda Türk savaş esirlerinin mezarlarının temizlenmesi konusunda yapılan tavsiyeler, bu konuyla ilgili olarak ileride gönderilecek ayrıntılı rapor ve savaş esirlerine ait mezarlara gösterilen ilgi nedeniyle teşekkür edilmektedir (IWGCA 3328). Aynı konuyla ilgili olarak İngiltere Sömürgeler Bakanlığı'nın Kıbrıs Bürosu tarafından Mağusa Kaza Komiserine gönderilen 16 Aralık 1939 tarihli yazıya Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği'nin Türk savaş esirlerinin mezarlarıyla ilgili bir mektubu eklenir ve Mağusa bölgesindeki Türk askerlerine ait mezarların ne durumda olduğu, istenilen ödeneğin gelip gelmediği ve ayrıca Türk esirlerine ait mezarların kimin kontrolünde olduğu ve ne gibi düzenlemelerin yapıldığının bildirilmesi istenir (IWGCA 1190/16/2). Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bu konudaki faaliyetlerine daha sonraki yıllarda da devam eder ve Türk savaş esirlerine ait mezarların bakım, onarım ve korunması için gerekli olan ödeneği göndermeğe devam eder. Mağusa Kaza Komiserliğinin 28 Nisan 1941 tarihli isteğine paralel olarak Mağusa'da bulunan Türk mezarlarının bakımı için de 2 İngiliz Lirası gönderilmiştir (IWGCA 145).

11 Nisan 1949 tarihinde ise bu bölgenin komutanı İngiliz Yarbay J. K. Tilly tarafından Türk savaş esirleriyle ilgili olarak burada mezarı bulunan Türklerin bir listesi Mağusa Kaza Komiserliğine gönderilir (IWGCA R-183 HQ-CS/23). Halen Kıbrıs adasında 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı dönemi ve 1939-1945 İkinci Dünya Savaşı dönemiyle ilgili olarak Kraliyet Savaş Şehitlikleri Komiserliği bünyesinde 2 mezarlık ve 2 anıt bulunmaktadır. Lefkoşa'nın Rum kesiminde kalan mezarlıklarda toplam 218 İngiliz askerine ait mezar bulunmaktadır. Burada ayrıca 1939-1945 döneminde hayatlarını kaybeden Kıbrıs Alayı ve Kıbrıs Gönüllü Birliği personeli anısına dikilmiş bir anıt da bulunmaktadır. Ayrıca İngiliz ordusunda savaşırken hayatlarını kaybetmiş ve dini inançlarına uygun olarak yakıldıktan sonra külleri muhafaza edilen 73 Hint asıllı askere ait mezarlık da burada bulunmaktadır. Bu mezarlıklar ve anıtların bulunduğu bölge halen "Yeşil Hat" olarak bilinen ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Kıbrıs Rum Yönetimini birbirinden ayıran sınır üzerindedir. Lefkoşa'nın yaklaşık 4 kilometre kadar batısında ve Çamlıbel yönünde bulunan mezarlıkların kontrolü ve güvenliği ise UNFICYP (*United Nations Forces In Cyprus*) tarafından sağlanmaktadır. UNFICYP tarafından bu bölgede sadece mezar taşlarının resimlerinin çekilmesine izin verilmektedir. Pazartesi-Cuma ve 09.00-12.00 arasında UNFICYP görevlilerinin kontrolü altında yapılabilecek ziyaretler için önceden izin alınması gerekmektedir.

Burada söz edilmesi gereken en önemli husus ise gerek Kuzey Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Gazi Mağusa şehrinde tesis edilen Çanakkale Şehitliği ve gerekse bu savaş esirleriyle ilgili ayrıntılı bilgiye ne şekilde ulaşıldığı konusudur. Bütün bu faaliyetlerin temelinde ise halen Londra'da yaşamakta olan Kıbrıs asıllı *Cafer Ertuğrul* bulunmaktadır. 1960'lı yıllarda nişanlısının yaşadığı İngiltere'nin *Doncaster* bölgesine giden *Cafer Ertuğrul* burada antika pazarını da ziyaret eder ve koleksiyonu için eski bir antika sandık satın alır. Londra'ya döndükten sonra söz konusu sandığı çatı katına kaldıran ve yıllar sonra temizlik için çatıya çıktığında bu sandığı hatırlayan *Cafer Ertuğrul*'u bir sürpriz beklemektedir Sandığın içinden *General Rommel* tarafından *El-Alamein*'de askerlerine hitaben yazılmış bir mesajla askeri raporlar çıkar. Aynı sandıktaki bir başka zarfın içinden ise Kıbrıs'ta esir kampında hayatını kaybeden Türk askerlerinin isimleriyle bunlara ait bilgiler de ortaya çıkar. *Gazi Mağusa Belediyesi* tarafından başlatılan şehitlik yapımı sırasında bu belge ve

bilgilerden de istifade edilir. Bu esir kampıyla ilgili belgelerin bir kısmı ise halen kapalı durumda ve *UNFICYP* kontrolünde askeri bölge olarak korunan Gazi Mağusa'daki Maraş bölgesinde İngilizlere ait askeri depo ve arşivlerden elde edilmiştir. Bu bölgenin 20 Temmuz 1974 sonrasında savaşın içinde kalması ve *Rum Milli Muhafız Ordusu* tarafından Maraş bölgesindeki neredeyse bütün binaların savaş mevzisi olarak kullanılması sonucu savaş bu bölgede de çok şiddetli cereyan eder. Bu dönemde İngiliz arşivlerinin de isabet alması sonucunda arşiv ve depolar havaya uçar. Burada bulunan bazı belgeler de sağa sola savrulur ve kaybolur. Çanakkale savaş esirleri ve bu esir kampıyla ilgili belgeler bu depolardan kurtarılabilen belgelerdendir. Bütün bu belgelerin bir araya getirilmesiyle bugünkü Çanakkale Şehitliği inşa edilecektir.

Özellikle Gazi Mağusa'nın farklı bölgelerine dağılmış durumda olan Türk mezarlarının bir araya getirilmesi ve korunması çalışmalarının devam ettiği günlerde ve özellikle 1978-1980 yılları arasında Kıbrıs'ta hayatını kaybeden esirlerle ilgili olarak yeni bir planlamaya gidilir ve Karakol bölgesindeki mezarlığın şehitlik haline getirilmesi ve burada bir anıt yapılması kararlaştırılır. Düzenleme çalışmalarının tamamlanmasının hemen ardından yapılan ve Çanakkale'de bulunan anıtın nispeten daha küçük ebatlı olan anıt da 15 Şubat 1980 tarihinde *Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin* tarafından açılır. Çanakkale Şehitliği olarak bilinen bu şehitliğin sivil kabristanlık bölümünde ayrıca 1958-1974 yılları arasında Kıbrıslı Rumlar ve İngilizler tarafından öldürülen 9 Kıbrıslı Türk'ün mezarları bulunmaktadır.

Şehitlikte Mezarları ve Kimlikleri Bilinen Türk Esirler

Bu esir listelerinden de anlaşılacağı üzere o dönemde baba isimleri soyadı gibi kullanıldığından kamptaki esirlerin açık kimlikleri konusunda bilgi sahibi olmak neredeyse imkansız gibidir. Örneğin söz konusu bu esir listelerinde 4 tane *Ali Hüseyin*, 3 tane *Mehmet Osman*, 4 tane *Mehmet Mustafa*, 3 tane *Mustafa Mehmet*, 2 tane *Osman Ali*, 2 tane *Halil İbrahim* ve 2 tane de *Hasan Ali* vardır. Kimlikleri mezar taşlarından tespit edilen bu 33 Türk askerinden 11 tanesi Çanakkale Cephesinde, 15 tanesi Kanal Harekatı sırasında ve geriye kalan 7 tanesi de Hicaz Harekatı sırasında esir alınarak Kıbrıs'ta Karakol bölgesindeki esir kampına getirilmişler ve burada hayatlarını kaybetmişlerdir. Kamptaki esirlerin büyük bir kısmı farklı zamanlarda başta Selanik olmak üzere

farklı yerlerdeki İngiliz esir kamplarına gönderilirken, Kanal hareketi, Hicaz ve Filistin cephesinden de zaman zaman esirler bu kampa getirilmişlerdir. Söz konusu 33 Türk askerinin silinmeye yüz tutmuş mezar taşlarında şu ifadeler bulunmaktadır;

1- *Orduyu Osmani efradından olup, Süveyş Kanalı hareketinde düçar-ı esaret olan, Fırka 22, Alay 130, Tabur 2, Sancağının İdilli karyesinden Mehmet oğlu Cafer'in ruhu için Fatiha.*

2- *Orduyu Osmani efradından olup, Kanal hareketinde düçar-ı esaret olan , Fırka 3, Alay 39, Bölük 13 ve Adana'nın Gırmıt karyesinden Ahmet oğlu Hanifi'nin ruhuna Fatiha. 3 Ramazan.*

3- *Orduyu Osmani efradından olup, Mekke'de esir olan Fırka 22, Alay 128, Bölük 3, Ahmet oğlu Yusuf'un ruhuna Fatiha.*

4- *Orduyu Osmani efradından olup, Çanakkale Harbi hunrizinde giriftarı esaret olan Fırka 5, Alay 14, Bölük, Edremit'in Kemer karyesinden Ahmet oğlu Halil'in ruhu için Fatiha.*

5- *Orduyu Osmani efradından olup, Kanal hareketinde düçar-ı esaret olan Fırka 27, Alay 80, Tabur 3 ve Anamor kazasının Tekmellekeli karyesinden Bobuş Kahya Mehmet'in ruhu için Fatiha.*

6- *Osmanlı Ordusu'nun Kanal hareketinde düçar-ı esaret olan, Fırka 3, Tabur 1, 1. İstihkam Bölüğü efradından ve Bilecik Sancağı'nın Kefsit karyesinden Mustafa oğlu Ahmet'in ruhu için Fatiha. 17 Mayıs 332.*

7- *Osmanlı Ordusu efradından şecaat nikadından olup, Çanakkale Muharebesi hunrizinde düçar-ı esaret olan Fırka 3, Alay 32, Bölük 3, Babaeski kazasının Taptık karyesinden Ali oğlu Adem'in ruhu için Fatiha.*

8- *Müstakil Fırka 22, Alay 128, Bölük 11 efradından Cidde'de düçar-ı esaret olan ve fücceden vefat eyleyen Dersaadet'te Eyyüpsultanlı Mehmet oğlu Hacı Şerif'in ruhu için Fatiha.*

9- *Orduyu Osmani efradından olup, Çanakkale hareketinde düçar-ı esaret olan Fırka 9, Alay 26, Bölük 12 ve Balıkesir'in Kemer kazasının Hacıahmet karyesinden Osman oğlu Halil Mehmet'in ruhuna Fatiha.*

10- *Çanakkale muharebesinde düçar-ı esaret olan, Alay 126, Tabur 1, Bölük 2 efradından Divriği sancağı ve Tulu kazasının Kerkar karyesinden Memiş oğlu Yusuf Onbaşı'nın ruhuna Fatiha.*

11- *Orduyu Osmani efradından olup, Çanakkale'de düçar-ı esaret olan Fırka 5, Alay 14, Bölük 11 ve Çatalca Sancağı'nın Istranca karyesinden Mustafa oğlu Yusuf ustanın ruhuna Fatiha.*

- 12- Osmanlı ordusu efradından olup, Çanakkale’de dört ay müdafaaadan sonra düçar-ı esaret olan Alay 129, Tabur 3, Bölük 2, İzmir vilayetinin Manisa Sancağı’ndan Mustafa oğlu Süleyman Ağa’nın ruhu için Fatiha.
- 13- Orduyu Osmani efradından olup, Kanal hareketında düçar-ı esaret olan Fırka 31, Alay 39, Bölük 8 ve Konya’nın Karabıyık karyesinden Hacı Ahmet oğlu Ali’nin ruhuna Fatiha.
- 14- Orduyu Osmani efradından olup, Kanal hareketında düçar-ı esaret olan Fırka 3, Alay 31, Tabur 1 ve Düzce kazasının Sirkeci karyesinden Derviş oğullarından Ahmet oğlu Fehmi’nin ruhu için Fatiha.
- 15- Orduyu Osmani efradından olup, Kanal hareketında düçar-ı esaret olan Fırka 21, Alay 128, Tabur 1 ve Urfa Sancağı’nın Siriz karyesinden Hamza oğlu Mehmet’in ruhu için Fatiha.
- 16- Orduyu Osmani efradından olup, Çanakkale’de düçar-ı esaret olan Fırka 11, Alay 33, Bölük 8 ve İzmir’in Milas kazasının Mersin karyesinden Pekmezci oğullarından Hasan oğlu Hasan’ın ruhuna Fatiha.
- 17- Osmanlı Ordusu’nun Süveyş Kanalı hareketında düçar-ı esaret olan, Fırka 3, Alay 39, Bölük 12 efradından ve Tarsus kazasının Kumetiye karyesinden Osman oğlu Mehmet’in ruhu için Fatiha.
- 18- Osmanlı Ordusu’nun Süveyş Kanalı hareketında düçar-ı esaret olan Fırka 3, Alay 32, Bölük 9 ve Edremit kazasının Cami-i Vusta Mahallesi’nden merhum ve mağfur Emir oğlu Muharrem’in ruhu için Fatiha. (Ketebe Ali)
- 19- Osmanlı Ordusu’nda Süveyş kanalı hareketında düçar-ı esaret olan Fırka 3, Alay 6, mitralyöz neferi, Silifke’nin Hasan Aliler karyesinden merhum ve mağfur Mahmut oğlu Osman’ın ruhu için Fatiha.
- 20- “ Öldüm, azmimden dönmedim.”
Orduyu Osmani efradından olup, Çanakkale Harbi hunrizinde düçar-ı esaret olmuş ve vatana visali maksadiyle firarisinde bulunarak İngilizler tarafından şehit edilmiş olan Fırka 4, Alay 12, Bölük 10 ve Konya’nın Büyük Sinan Mahallesi’nden Ömer Ali oğlu Hüseyin’in ruhuna Fatiha.
- 21- Orduyu Osmani efradından olup, Çanakkale’de düçar-ı esaret olan, Fırka 16, Alay 47, Bölük 1 ve Mersin sancağı, Dağlı karyesinden Tursun oğlu Bekir Hüseyin’in ruhuna Fatiha.
- 22- Orduyu Osmani efradından olup, Mekke’de düçar-ı esaret olan, Fırka 22, Alay 13, Bölük 10 ve ecri narı zehumhalarından Halil oğlu Mustafa’nın ruhuna Fatiha.

- 23- *Orduyu Osmani efradından olup, Kanal'da esir olan, Fırka 3, Alay 22, Bölük 9 ve Sivrihisar kazasının Çelik Nağlu karyesinden Kadı Osman oğlu Mehmet'in ruhuna Fatiha.*
- 24- *Orduyu Osmani efradından olup, Mekke'de düçar-ı esaret olan, Fırka 22, Alay 128, Bölük 8 ve Tarsus kazasının Musalı karyesinden Osman oğlu Turhan'ın ruhuna Fatiha.*
- 25- *Orduyu Osmani efradından olup, Mekke-i Mükerrreme'de düçar-ı esaret olan, Fırka 22, Alay 128, Bölük 6 ve Kastamonu vilayetinin İnebolu kazasının Künkler karyesinden Mehmet oğlu Mustafa'nın ruhuna Fatiha.*
- 26- *Orduyu Osmani efradından olup, Kanal hareketında düçar-ı esaret olan, Fırka 3, Alay 32, Bölük 6 ve Tarsus kazasının Ali Bey karyesinden Abdullah oğlu Mehmet'in ruhu için Fatiha.*
- 27- *Orduyu Osmani efradından olup, Kanal hareketında düçar-ı esaret olan, Fırka 3, Alay 31, Bölük 5 ve İzmir vilayetinin Timurcu karyesinden Hasan oğlu Halil'in ruhuna Fatiha.*
- 28- *Orduyu Osmani efradından olup, Mekke'de düçar-ı esaret olan, Bodrum kazasının Seyit karyesinden Fırka 22, Alay 128, Bölük 1, Kara Ali oğlu Hasan'ın ruhuna Fatiha.*
- 29- *...Zair, ibru Fatiha oku geç ki buradan, Zira itila-i ma'kiçün idem canum feda, Gülşen sinemde açılan Çanakkale Muharebesi, Kapunun tamiyet bir fena akar nehrül Nil, ... zicelal eceli mirat, Gam değil yurdum ayalim heman mesut kılsın Hüda, Bursa'nın Karacabey kazası, Yeniceköy karyesinden Abdullah oğlu Ahmet'in ruhu için Fatiha.*
- 30- *Çanakkale'nin kahraman _itre_ lerinden olup, Seddülbahir muhaberati hunruzesinde ve Kanal cephesinde, Romanya ve _itre_ muharebelerinde müteaddit ceriha alarak düçar-ı esaret olan, Alay 56, Tabur 1, Bölük 3 efradından, Kayseri'nin Hacılar karyesinden Veli oğlu Mustafa'nın ruhu için Fatiha.*
- 31- *Osmanlı Ordusu'nun Süveyş Kanalı hareketında düçar-ı esaret olan, Fırka 3, Alay 9, Bölük 9 efradından Mehmet oğlu İbrahim'in ruhu için Fatiha.*
- 32- *Orduyu Osmani efradından olup, Kanal hareketında düçar-ı esaret olan, Fırka 3, Alay 31, Bölük 11 ve Sinoplu Veli oğlu Halil'in ruhu için Fatiha.*
- 33- *Orduyu Osmani efradından olup, Cidde'de düçar-ı esaret olan, Fırka 22, Top 2, karyesinden Ali Osman oğlu Salih'in ruhuna Fatiha."*

Sıra	Baba Adı-Adı	Şehadeti	Mezar No	Doğum Yeri
1	Mehmet oğlu Cafer	2 Temmuz 1916	1	-
2	Ahmet oğlu Hanifi	-	2	Adana
3	Ahmet oğlu Yusuf	21 Haziran 1917	3	Ordu
4	Ahmet oğlu Halil	7 Mayıs 1916	4	Balıkesir
5	Mustafa oğlu Ahmet	17 Mayıs 1916	5	Bilecik
6	Okunamadı	-	6	-
7	Ali oğlu Adem	4 Nisan 1917	7	Kırklareli
8	Mehmet oğlu Hacı Şerif	8 Nisan 1917	8	İstanbul
9	Osman oğlu Halil Muharrem	-	9	Balıkesir
10	Memiş oğlu Yusuf	9 Şubat 1916	10	Maraş
11	Mustafa oğlu Yusuf	7 Mayıs 1916	11	İstanbul
12	Mustafa oğlu Süleyman	27 Ocak 1916	12	İzmir
13	Hacı oğlu Ahmet	3 Haziran 1917	13	Konya
14	Hamza oğlu Mehmet	9 Mayıs 1917	14	Rize
15	Ahmet oğlu Fehmi	23 Mayıs 1917	15	Bolu
16	Hasan oğlu Hasan	15 Nisan 1917	16	İzmir
17	Osman oğlu Mehmet	6 Ocak 1917	17	Okunamadı
18	Emin oğlu Muharrem	14 Kasım 1916	18	Balıkesir
19	Mehmet oğlu Osman	11 Kasım 1916	19	Mersin
20	Ömer oğlu Hüseyin	Mayıs 1916	20	Konya
21	Dursun oğlu Bekir Hüseyin	1916	21	Mersin
22	Okunamadı	-	22	-
23	Osman oğlu Mehmet	12 Mart 1916	23	Eskişehir
24	Osman oğlu Turhan	-	24	Mersin
25	Mehmet oğlu Mustafa	-	25	Kastamonu
26	Abdullah oğlu M. Ramazan	1916	26	Mersin
27	Hasan oğlu Halif	-	27	İzmir
28	Ali oğlu Hasan	-	28	Muğla
29	Abdullah oğlu Emin	21 Ocak 1916	29	Bursa
30	Halil oğlu Mustafa	16 Ocak 1916	30	-
31	Okunamadı	-	31	-
32	Veli oğlu Halil	Mayıs 1917	32	Sinop
33	Ali Osman oğlu Salih	Okunamadı	33	-

MEZARLARI BELLİ OLMAYAN TÜRK ASKERLERİ

<u>Sıra</u>	<u>Esir No</u>	<u>Rütbesi</u>	<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>Ölüm tarihi</u>
1	715	Rütbesiz Er	Osman Mahmud	24.11.1916
2	921	Rütbesiz Er	Muharrem Emin	26.11.1916
3	2048	Rütbesiz Er	Mustafa Veli	8.1.1917
4	526	Rütbesiz Er	Mehmet Osman	19.1.1917
5	4098	Rütbesiz Er	Said Ahmet	27.1.1917
6	4264	Rütbesiz Er	Süleyman Mustafa	4.2.1917
7	1498	Rütbesiz Er	Ahmet Abdullah	12.1.1917
8	3971	Rütbesiz Er	Halil Esat	17.1.1917
9	1721	Onbaşı	Yusuf Muhammed	25.2.1917
10	2909	Onbaşı	Yusuf Mustafa	2.3.1917
11	1246	Onbaşı	İsmail Hüseyin	3.3.1917
12	3445	Onbaşı	Ali Şaban	8.3.1917
14	4180	Onbaşı	Ahmet Osman	17.3.1917
15	4885	Onbaşı	Muhtedi Ahmet	29.3.1917
16	4278	Onbaşı	Nasuh Salih	30.3.1917
17	4295	Onbaşı	Mehmet Şerif	7.4.1917
18	441	Onbaşı	Ali Adem	16.4.1917
19	1706	Onbaşı	Mehmet İbrahim	23.4.1917
20	1275	Onbaşı	Bayram Recep	24.4.1917
21	5233	Rütbesiz Er	Mustafa Mustafa	24.4.1917
22	2733	Rütbesiz Er	Hasan Hasan	29.4.1917
23	4336	Rütbesiz Er	Mehmet Mustafa	3.5.1917
24	3834	Rütbesiz Er	Mustafa Mehmet	8.5.1917
25	3884	Rütbesiz Er	Salih Ali Osman	25.5.1917
26	480	Rütbesiz Er	İbrahim Halil	21.5.1917
27	2297	Rütbesiz Er	Ömer Hüseyin	21.5.1917
28	4368	Rütbesiz Er	Muhammed Hamza	23.5.1917
29	3141	Rütbesiz Er	Halil Hasan	25.5.1917
30	4657	Onbaşı	Ahmet Mustafa	29.5.1917
31	2700	Rütbesiz Er	Mehmet Osman	31.5.1917
32	4145	Rütbesiz Er	Abdullah Hasan	1.6.1917
33	4583	Rütbesiz Er	Mehmet Babuş	2.6.1917
34	473	Rütbesiz Er	Fahri Ahmet	6.6.1917
35	245	Rütbesiz Er	Halil Ahmet	11.6.1917

36	5141	Rütbesiz Er	Osman Abdullah	13.6.1917
37	4804	Rütbesiz Er	Akif Mehmet	18.6.1917
38	4804	Rütbesiz Er	Yusuf Ahmet	19.6.1917
39	1835	Rütbesiz Er	Mehmet Sait Ali	21.6.1917
40	464	Rütbesiz Er	Mehmet Abdullah	25.6.1917
41	3105	Rütbesiz Er	Ali Hacı Ahmet	30.6.1917
42	3109	Rütbesiz Er	Hanefi Ahmet	30.6.1917
43	3873	Rütbesiz Er	Halil Mustafa	2.7.1917
44	4909	Rütbesiz Er	Yakup Kdır	13.7.1917
45	4379	Rütbesiz Er	Cafer Memiş	15.7.1917
46	4277	Rütbesiz Er	Mustafa Mehmet	7.8.1917
47	2960	Rütbesiz Er	Muhammed Osman	9.8.1917
48	2150	Rütbesiz Er	Ali Hüseyin	9.8.1917
49	1290	Rütbesiz Er	Mustafa Mehmet	16.8.1917
50	4760	Rütbesiz Er	Raşit Mehmet	18.8.1917
51	3496	Rütbesiz Er	Salih Mehmet	23.8.1917
52	1482	Rütbesiz Er	Hasan Hüseyin	25.8.1917
53	2502	Onbaşı	Durmuş Bekir	27.8.1917
54	3684	Onbaşı	Duran Osman	1.9.1917
55	4294	Onbaşı	Mehmet Ferhat	6.9.1917
56	3576	Onbaşı	Ali Selim	22.9.1917
57	3967	Onbaşı	Mehmet Emin	29.9.1917
58	4376	Onbaşı	İzzet Mehmet	7.10.1917
59	2128	Onbaşı	Hüseyin Ahmet	7.10.1917
60	3675	Onbaşı	İsmail Mustafa	7.10.1917
61	4678	Onbaşı	Rifat İskender	13.10.1917
62	5238	Onbaşı	Abdullah Mustafa	21.10.1917
63	911	Onbaşı	Ahmet Mustafa	25.10.1917
64	3555	Onbaşı	Arslan Mehmet	26.10.1917
65	4582	Rütbesiz Er	Mahmut Mehmet	30.10.1917
66	4142	Rütbesiz Er	Şakir Ali	7.11.1917
67	733	Rütbesiz Er	Tahir Muran	7.11.1917
68	5136	Rütbesiz Er	Dede İbrahim	7.11.1917
69	3786	Rütbesiz Er	Nuri Hacı Bekir	22.11.1917
70	3778	Rütbesiz Er	Sait Mustafa	30.11.1917
71	4170	Rütbesiz Er	Osman Ahmet	1.12.1917
72	4033	Rütbesiz Er	Ahmet Mustafa	1.12.1917

73	3090	Rütbesiz Er	İsmail Recep	5.12.1917
74	5128	Rütbesiz Er	Salih Osman	5.12.1917
75	270	Rütbesiz Er	İsmail Süleyman	16.12.1917
76	3831	Rütbesiz Er	Mustafa Ahmet	17.12.1917
77	4609	Rütbesiz Er	Mehmet Ali	20.12.1917
78	2347	Rütbesiz Er	Halil Mustafa	23.12.1917
79	127	Rütbesiz Er	İbrahim Recep	4.1.1918
80	3820	Rütbesiz Er	İbrahim İsmail	8.1.1918
81	4280	Rütbesiz Er	Numan Hasan	16.1.1918
82	3976	Rütbesiz Er	Mehmet Ali	19.1.1918
83	2518	Onbaşı	Muhammed Hüseyin	28.1.1918
84	1880	Rütbesiz Er	Ahmet Mustafa	2.2.1918
85	4248	Rütbesiz Er	Hasan Ali	3.2.1918
86	3477	Rütbesiz Er	İsmail İsmail	8.2.1918
87	1663	Rütbesiz Er	Muhammed Ali Ali	10.1.1918
88	2443	Rütbesiz Er	Ali İlyas	23.2.1918
89	3446	Rütbesiz Er	Ahmet Ali	6.3.1918
90	2835	Rütbesiz Er	Mehmet Yusuf	18.3.1918
91	3192	Rütbesiz Er	Ramazan Muhammed	12.4.1918
92	3590	Rütbesiz Er	Ali Süleyman	24.4.1918
93	2825	Rütbesiz Er	Cemal Halil İbrahim	18.5.1918
94	3957	Rütbesiz Er	İsmail İbrahim	19.5.1918
95	1490	Rütbesiz Er	Mehmet Ali Ümmet	1.6.1918
96	1717	Çavuş	Mehmet Mustafa	6.6.1918
97	1288	Rütbesiz Er	Ahmet Ali	22.6.1918
98	4053	Rütbesiz Er	Mehmet Mehmet	1.7.1918
99	3978	Rütbesiz Er	Mehmet Osman	7.7.1918
100	4030	Rütbesiz Er	Mehmet Mustafa	16.7.1918
101	4045	Rütbesiz Er	Tato Ahmet	28.7.1918
102	1520	Rütbesiz Er	Ali Mustafa	2.8.1918
103	1392	Rütbesiz Er	Mustafa Muhammed	3.8.1918
104	2005	Rütbesiz Er	Kadir Süleyman	8.8.1918
105	4457	Rütbesiz Er	Ali İbrahim	4.8.1918
106	2037	Rütbesiz Er	Hasan Ferhat	12.8.1918
107	3315	Rütbesiz Er	Hasan Supaş Hijnet	25.8.1918
108	1294	Rütbesiz Er	Murat Hasan	23.9.1918
109	1545	Rütbesiz Er	Muhammed Kamil	29.9.1918

110	1910	Rütbesiz Er	Mehmet Hasan	11.10.1918
111	6121	Rütbesiz Er	Halit Abbas	18.10.1918
112	4537	Rütbesiz Er	Ahmet Yusuf	23.10.1918
113	3756	Rütbesiz Er	Latif Ferhat	28.10.1918
114	4585	Rütbesiz Er	Durmuş Ahmet İbrahim	30.10.1918
115	2057	Rütbesiz Er	Mustafa Mustafa	31.10.1918
116	9194	Rütbesiz Er	Cafer Yusuf	5.11.1918
117	6576	Rütbesiz Er	Ahmet Abit	8.11.1918
118	8239	Rütbesiz Er	Osman Mestan	10.11.1918
119	5864	Rütbesiz Er	Hidayet Arif	15.11.1918
120	10361	Rütbesiz Er	Ali Aman	23.11.1918
121	10419	Rütbesiz Er	Mehmet Ayvaz	25.11.1918
122	2192	Rütbesiz Er	Hacı Mehmet Ahmet	24.11.1918
123	9966	Rütbesiz Er	Hasan Süleyman	26.11.1918
124	3970	Rütbesiz Er	Osman hasan	27.11.1918
125	8406	Rütbesiz Er	Raif Arif	6.12.1918
126	10207	Rütbesiz Er	Enver Selim	9.12.1918
127	9733	Rütbesiz Er	Ali Sait Ali	10.12.1918
128	7483	Rütbesiz Er	Mahmut İbrahim	12.12.1918
129	9314	Onbaşı	Salih Ahmet	13.12.1918
130	10426	Rütbesiz Er	İbrahim Hüseyin	14.12.1918
131	7763	Rütbesiz Er	Hüseyin Hasan	18.12.1918
132	6527	Rütbesiz Er	Mehmet Mustafa	22.12.1918
133	7008	Rütbesiz Er	Celal Mehmet	22.12.1918
134	9285	Rütbesiz Er	Mustafa İlias	27.12.1918
135	9773	Rütbesiz Er	Mustafa Ali Rıza	30.12.1918
136	8336	Rütbesiz Er	Mustafa Mehmet	31.12.1918
137	3014	Rütbesiz Er	Nuri Salih	26.1.1918
138	8898	Rütbesiz Er	Eyyüp Halil	1.2.1919
139	6387	Başçavuş	Ahmet Ömer	4.2.1919
140	5471	Rütbesiz Er	Mahmut Cemal	7.2.1919
141	8529	Rütbesiz Er	Abdullah Hüseyin	8.2.1919
142	6804	Rütbesiz Er	Osman Ali	6.3.1919
143	7408	Çavuş	Aşur Mustafa	9.3.1919
144	6332	Rütbesiz Er	Ali Hasan	15.3.1919
145	6474	Rütbesiz Er	Mustafa Ahmet	19.3.1919
146	10392	Çavuş	Halil Mustafa	21.3.1919

147	2976	Rütbesiz Er	Hüseyin Muharrem	29.3.1919
148	9111	Rütbesiz Er	Abdülkadir Hüseyin	1.4.1919
149	6112	Rütbesiz Er	İsmail Süleyman	4.4.1919
150	9985	Onbaşı	Kazım Rıza	10.4.1919
151	5849	Rütbesiz Er	Yakup Mustafa	17.4.1919
152	5504	Rütbesiz Er	Süleyman Hasan	21.4.1919
153	5568	Rütbesiz Er	İbrahim Ali	2.5.1919
154	9525	Rütbesiz Er	Süleyman Mehmet	6.5.1919
155	9173	Rütbesiz Er	Mahmut Hasan	11.5.1919
156	9228	Rütbesiz Er	İbrahim İbrahim	12.5.1919
157	1720	Rütbesiz Er	Tevfik Yusuf	29.5.1919
158	8393	Rütbesiz Er	Ahmet Hüseyin	8.6.1919
159	6812	Onbaşı	Mustafa Mustafa	20.6.1919
160	4332	Rütbesiz Er	Mehmet Nurulla	21.6.1919
161	1863	Rütbesiz Er	Ali Mustafa	25.6.1919
162	3007	Rütbesiz Er	Hasan Osman	2.7.1919
163	6065	Rütbesiz Er	Recep Mecit	5.7.1919
164	527	Rütbesiz Er	Atta Veli	7.7.1919
165	8009	Rütbesiz Er	Şakir Hasan	10.7.1919
166	8634	Çavuş	Nurullah İbrahim	19.7.1919
167	9685	Rütbesiz Er	Hüseyin Veli	19.7.1919
168	9630	Başçavuş	Mustafa Hasan Hüseyin	21.7.1919
169	6388	Rütbesiz Er	Rasim Rahim	23.7.1919
170	1888	Rütbesiz Er	Mehmet Hasan	29.7.1919
171	5821	Onbaşı	Hasan İbrahim	3.8.1919
172	9468	Rütbesiz Er	Süleyman Ahmet	4.8.1919
173	1813	Rütbesiz Er	Salih İsmail	6.8.1919
174	5819	Çavuş	Mehmet İsmail	13.8.1919
175	7699	Rütbesiz Er	Mustafa Hasan Hüseyin	15.8.1919
176	6274	Rütbesiz Er	Veysel Süleyman	15.8.1919
177	2536	Rütbesiz Er	Hüseyin Ali	18.8.1919
178	8039	Rütbesiz Er	Mehmet Yusuf	30.8.1919
179	8502	Çavuş	Hasan Emin	8.9.1919
180	8902	Çavuş	Mustafa Ali	15.9.1919
181	6189	Çavuş	Hasan Ali	15.9.1919
182	2168	Çavuş	Hüseyin Kadir	24.9.1919
183	10090	Çavuş	Mustafa Durmuş	26.9.1919

184	6714	Onbaşı	Raşit Yakup	5.10.1919
185	7169	Rütbesiz Er	Mehmet Halil	7.10.1919
186	8469	Onbaşı	Mustafa Ali	12.10.1919
187	9324	Çavuş	Ali Hasan	16.10.1919
188	8398	Onbaşı	Ahmet Emin	21.10.1919
189	6963	Rütbesiz Er	Halil Halil	23.10.1919
190	5334	Rütbesiz Er	İsmail Ali	26.10.1919
191	10334	RÜTBESİZ ER	Mustafa İsmail	31.10.1919
192	1584	Rütbesiz Er	Mustafa Eyyüp	9.11.1919
193	7788	Rütbesiz Er	Ali Mehmet Usta	11.11.1919
194	7768	Rütbesiz Er	Abdurrahman Hasan	14.11.1919
195	10081	Çavuş	Kazım Osman	16.11.1919
196	7751	Rütbesiz Er	Ali İbrahim	25.11.1919
197	10287	Rütbesiz Er	Mehmet Mehmet	5.12.1919
198	7589	Onbaşı	Durmuş İbrahim	15.12.1919
199	6442	Onbaşı	Arif Recep	22.12.1919
200	9728	Rütbesiz Er	Ali Mehmet	6.1.1920
201	147	Çavuş	Kadir Fevzi	18.1.1920
202	6901	Rütbesiz Er	Ali Hüseyin	26.1.1920
203	2756	Rütbesiz Er	Dursun Hamza	30.1.1920
204	6168	Çavuş	Hacı İsmail Ahmet	31.1.1920
205	6758	Rütbesiz Er	Davut Ali Osman	31.1.1920
206	6639	Onbaşı	Esat Şukri	31.1.1920
207	4171	Rütbesiz Er	İbrahim Mehmet	6.2.1920
208	5376	Rütbesiz Er	Hasan Ahmet	16.2.1920
209	9532	Rütbesiz Er	Mehmet Mehmet	17.2.1920
210	3735	Rütbesiz Er	Akif Muharrem	18.2.1920
211	7750	Onbaşı	Mustafa Şakir	20.2.1920
212	8248	Onbaşı	Ali Hüseyin	7.3.1920
213	10413	Başçavuş	Hacı A.Mehmet Emin	8.3.1920
214	9633	Onbaşı	Osman Ali	21.3.1920
215	4714	Rütbesiz Er	Osman Mustafa	28.3.1920
216	3368	Rütbesiz Er	Halil İbrahim	2.4.1920
217	5449	Rütbesiz Er	Ali Hüseyin	5.4.1920

3105 esir numaralı er *Ali Hacı Ahmet* ve 3109 esir numaralı er *Hanefti Ahmet* esir kampından kaçmaya çalışırken bir İngiliz askeri tarafından vurularak öldürülürler. Öte yandan bu iki askerin öldürülmelerini gören ve konuyla ilgili olarak İngiliz askeri mahkemesinde tanık olarak dinlenen 3251, 3252 ve 3018 numaralı Türk savaş esirleri de bu listelerde bulunmamaktadır.

Sonuç

Birinci Dünya savaşı döneminde dünyanın farklı noktalarında kurduğu esir kampları vasıtasıyla çeşitli cephelerde esaret aldığı Türk askerlerini elinde tutan İngiltere, Akdeniz'in ortasında stratejik öneme sahip Kıbrıs adasını ise Çanakkale cephesinde esir aldığı Türk askerleri için esir kampı haline getirir. 26 Ekim 1916 tarihinden itibaren 1923 yılına kadar bu kampta esir hayatı çeken Türk askerlerinin yaşadıkları ise açlık, sıkıntı, ölüm ve memleket hasretiyle doludur. Kaçmaya çalışanların İngiliz kurşunuyla, esaret hayatına dayanamayanların ise kötü muamele, açlık ve zor şartlar yüzünden hayatlarını kaybettiği bu kamp 7 yıl sonra kapatıldığında Türk esirlerin bazıları ise Kıbrıs'ta kalmayı tercih eder.

Söz konusu bu dönem Kıbrıslı Rumların Yunanistan'dan aldıkları destekle Megali İdea yolunda Enosis idealini gerçekleştirmek ve adayı Yunanistan'a bağlamak için giriştikleri eylemler ve kargaşayla beraber İngilizlerin adada jurnalciler, muhbirler, sıkıyönetim uygulamaları ve yasaklarıyla bir araya gelince hayat iyiden iyiye yaşanmaz hale gelir. Bu dönemde İngilizlerin açtıkları esir kampı, Fransızların açtıkları ermeni kampı yanında Kıbrıslı Türklerin Anadolu'ya yardım faaliyetleri, esirleri kurtarma gayretleri, Kıbrıslı Rumların ve buradaki kampta eğitilen Ermenilerin Anadolu'ya geçerek Türklere karşı mücadele etmeleri adada son derece karmaşık bir sistem ortaya çıkartır. Bu dönemde Kıbrıslı Türkler bir yandan Anadolu'ya maddi manevi bütün güçleriyle yardımcı olmaya çalışırken, bir yandan da adanın tekrar Anadolu topraklarına geri döneceği günün özlemi içindedirler. "Bir gün mutlaka geri dönecekler." düşüncesi ve anavatan olarak bilinen Türkiye'ye olan inanç Kıbrıslı Türklerde hiçbir zaman kaybolmayacak bir umut olarak yıllarca söylenir durur. Birinci Dünya Savaşı döneminde her ne kadar savaş dışında kalmış gibi görünse de ada esasında savaşın tam ortasındadır ve Kıbrıs adasının bu kaderi İkinci Dünya Savaşı döneminde de aynen devam edecektir. Çeşitli cephelerde personel ihtiyacı duyan İngiltere cephe gerisinde makinist, tamirci, santral operatörü, katır eğitimcisi, şoför, ahçı gibi görevler vereceğini ileri sürerek ve çeşitli telkin ve ekonomik baskıları sonrasında binlerce Kıbrıslı Türk ve Rum'un İngiliz üniformasıyla savaşa dahil olmasını sağlar. Bunun sonucunda da "katırcı" olarak görev yapan binlerce Kıbrıslı cephelerde hayatlarını kaybeder veya esir düşerler.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

1. Kıbrıs Türk Milli Arşivi, Girne

1- KTMA. 539. D.30.

2- KTMA TK.061.1952.

3- 29 Aralık 1990 tarihinde Ergenekon köyünde Yusuf Hüseyin'den aktaran Hüseyin Fedakar, Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

4- 1908 İskele doğumlu Nidai Ahmet Çetiner'den aktaran Zarif Soybay ve İbrahim Denizer. Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

5- 10 Mayıs 1908 Gönyeli doğumlu İbrahim Hilmi Damdelen'den aktaran Yılbay M. Emel, Özge Pastırmacıoğlu, Uğur Çınar, Lefkoşa, Aralık 1992. Yaşlıların Ağzından Kıbrıs Türk Toplumunun Geçmişi, KTMA.TK.060.1950.

6- Hüseyin Hasan Monargalı'dan aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

7- 1912 Yedikonuk doğumlu Mehmet Hüseyin Erkan'dan aktaran Küçük Kaymaklı Türk Öğretmen Koleji öğrencileri Salın Aktuğ ve Kemal Yavuz. KTMA. TK.060.1949.

8- 1911 Kufez (Çamlıca) doğumlu Mustafa Mulla Mehmet'ten aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061.1951.

2. Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi

ATASE, K 2680, D.210, F.1-54

ATASE, K 2680, D.210, 1-63

ATASE, K 2680, D.210, 1-64

ATASE, K 2680, D.210, 1-65

ATASE, K 2680, D.210, 1-66

ATASE, K 2680, D.210, 1-71

ATASE, K 2680, D.210, 1-72

ATASE, K 2680, D.210, 1-73

ATASE, K 2680, D.210, 1-74

ATASE, K.2680, D.210, F.1-37
ATASE, K.2680, D.210, F.1-59
ATASE, K.2680, D.210, 1-60
ATASE, K.2680, D.210, 1-61
ATASE, K.2680, D.210, 1-62
ATASE, K.2680, D.210, F.1-26
ATASE, K.2680, D.210, F.1-24
ATASE, K.531, D.2075, F.4
ATASE, K.2680, D.210, F.1-77
ATASE, K.2680, D.210, F.1-86
ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-31
ATASE, K. 2680, D.210, F.1-3
ATASE, K. 2680, D.210, F.1-24
ATASE, K. 2680, D.210, F.1-31
ATASE, K.531, D.2076, F.5
ATASE, K 2680, D.210, F.1-67
ATASE, K.2680, D.210, F.1-6
ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-24
ATASE, K.3435, D.14, F.26-2
ATASE, K.2680, D.210, F.1-4
ATASE, K.2680, D.210, F.1-6
ATASE, K.2680, D.210, F.1-29
ATASE, K.2680, D.210, F.1-37
ATASE, K.2680, D.210, F.1-38
ATASE, K.2680, D.210, F.1-43
ATASE, K.2680, D.210, F.1-50

3.İngiliz Devlet Arşivi, Londra

F.O.371/4225-9275, 29 Mayıs 1919 tarihli ve 81089 numaralı belge.

4.Imperial War Grave Commission Archieve

Imperial War Grave Commission Arşivi, 3328, 13 Temmuz 1936

Imperial War Grave Commission Arşivi, 1190/16/2, 16 Aralık 1939

Imperial War Grave Commission Arşivi, 145, 6 Mayıs 1941

Imperial War Grave Commission Arşivi, R-183, HQ/CS/23, 11 Nisan 1949

5.Cafer Ertuğrul Özel Arşivi, Londra (CEÖA)

6.Hüseyin Nafi Özel Arşivi, Gazi Mağusa (HNÖA)

B.Basılı Kaynaklar

- AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı Ve Fransız Kamuoyu**, Ankara, 1988.
- ALASYA, H.Fikret, **Tarihte Kıbrıs**, Ankara, Şubat 1988
- ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996
- DENKTAŞ, Rauf R., **Rauf Denktaş'ın Hatıraları, Cilt III**, Mart 1997, İstanbul
- DENKTAŞ, Rauf R., **Karkot Deresi**, Lefkoşa, 1993
- GAZİGİRAY, A. Alper, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, 1982.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Güncel Konular**, Ankara, Ağustos 1987, Sayı 8.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklal Harbi, IV.Cilt, Güney Cephesi**, Ankara, 1966
- GÜREL, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi**, Ankara, 1964.
- HAVA KUVVETLERİ KOMUTANLIĞI, **Türk Havacılık Tarihi, II. Cilt, II. Kitap, Uçuş Okulları Basımevi**, Eskişehir, 1951
- KİTSİKİS, Dimitri, **Yunan Propagandası**, İstanbul, 1974
- KOÇAŞ, Sadi, **Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967
- MC CARTHY, Justin, **Ölüm Ve Sürgün**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.
- JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, 1991
- İŞİK, Hüseyin, **Şehitlerimiz Ve Gazilerimiz**, Ankara, 1995.
- OLCAY, Osman, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981
- URAL, Gültekin, **Ermeni Dosyası**, İstanbul, 1998
- SAMİ, Ahmet, **Mağusa'da Toprağa Verilen Şehitlerimiz**, Mağusa, 1964
- SAYIL, Altay, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1983.
- SAYIL, Altay, **Kıbrıs'ta Cinayet Kurbanı Kadınlar**, Lefkoşa, 1988
- SONYEL, Salahi R., **"Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri"**, Belleten, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi-I**, İstanbul, 1991
- ZİA, Nasim, **Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı Ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi**, Ankara, 1975

Kıbrıs Postası
The Cyprus Gazette
Milliyet
Hakikat

Yeni Kıbrıs
Güvenlik Kuvvetleri Dergisi
Turcoman International Dergisi

D.Makaleler ve Bildiriler

- AYTEKİN, Halil, "Kıbrıs Ermeni Askerî Kampları", Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 309.
- DOĞRUSÖZ, Mustafa, "İngiliz Adaleti", Kıbrıs Türk Halk Edebiyatında Destanlar ve Ağıtlar Üzerine Bilgiler-Belgeler-Araştırmalar", Cilt II, Derleyen Bülent Fevzioğlu, Suna Atun, Samtay Vakfi Yay., Ağustos 2002, Gazi Mağusa, s. 145.
- ERTUGHRUL, Jeff, "Turkish POWs Held In Cyprus In World War I", Turcoman International, Londra, Kış 1996, s.6.
- ERTUĞ, Mehmet, "Çanakkale Şehitlerinden Bir Yadigar", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Mart 1988, Sayı 4, s. 14.
- NESİM, Ali, "Mustafa Nuri Efendi", Yeni Kıbrıs, Lefkoşa, Nisan 1990, s. 28.
- NESİM, Ali, "Bir Kalebend", Yeni Kıbrıs, Lefkoşa, Nisan 1989, s. 29.
- NESİM, Ali, "Ahmet Çavuş Osmanlık", Yeni Kıbrıs, Lefkoşa, Mayıs-Haziran 1989, s. 26.
- ÖZORAN, Beria Remzi, "Kıbrıs'ta Türk Kültürü", Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi, Ankara, 1971, s.163.
- TOPCAN, Ahmet Sami, "Birinci Cihan Savaşı Esnasında Mağusa Esir Kamplarında Kalan Türk Askeri Esirleri Hakkında Kısa Bilgiler", Güvenlik Kuvvetleri Dergisi, Lefkoşa, Mart 1990, Sayı 10, s. 21.

E.Sözlü Tarih Çalışması

- a. Ali Babaliki ile 22 Mayıs 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.
- b. Hüseyin Nafi Rıza ile çeşitli tarihlerde Gazi Mağusa'da yapılan görüşmeler.
- c. Jeff Ertughrul ile değişik tarihlerde yapılan görüşmeler.
- d. Erol Olkar ile 9 Ağustos 2002 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.
- e. Emine Hasan ile değişik tarihlerde Lefkoşa'da yapılan görüşmeler.
- f. Bahir Pulhan ile 10 Ağustos 2002 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- g. Halil Sadrazam ile değişik tarihlerde Ankara'da yapılan görüşmeler.